

34ste VERGADERING. — 15 MEI 1917.

Mededeeling van ingekomen stukken. — Verslagen uitgebracht door de Commissie voor de Verzoekschriften.
Wetsontwerpen nos. 44 en 45.

34ste VERGADERING.

VERGADERING VAN DINSDAG 15 MEI 1917.

(BIJENROEPINGSUUR 11 VOORMIDDAG.)

ingekomen: 1°. een bericht van een lid; 2°. Regeeringsbescheiden; 3°. verzoekschriften; 4°. een brief. — Verslagen uitgebracht door de Commissie voor de Verzoekschriften. — Voortzetting van de behandeling der wetsontwerpen tot het in overweging nemen van voorstellen tot grondwetsherziening.

Voorzitter: de heer van Voorst tot Voorst.

Tegenwoordig, met den Voorzitter, 43 leden, te weten de heeren:

van den Biesen, Haffmans, Bosch van Oud-Amelisweerd, Staal, van der Hoeven, Kappeyne van de Coppello, Fokker, van den Berg, Westerdijk, Cremer, van der Feltz, Tjarda van Starkenborgh, Reekers, van Houten, van Lamsweerde, Franssen, Binnerts, Drucker, Laan, de Vos van Steenwijk, de Gijsselaar, van Wassenaer van Catwijck, Polak, d'Aumale van Hardenbroek, Bavinck, van der Does de Willebois, Gilissen, van Holthe tot Echten, Lucasse, Stork, Kraus, Colijn, Verheijen, Bergsma, Smits, van der Maesen de Sombreff, van Swaay, Diepen, de Boer, Dojes, van Nierop, van Wichen,

en de heer Minister van Binnenlandse Zaken.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter: Ik deel aan de Vergadering mede, dat zijn ingekomen:

1°. een bericht van den heer van Basten Batenburg, dat hij verhinderd is de vergadering bij te wonen, wegens ambtsbezigheden.

Dit bericht wordt voor kennisgeving aangenomen;

2°. een missive van den Minister van Koloniën, ten geleide van een Nota van Inlichtingen op het door de Eerste Kamer te dien einde aan den Minister gezonden verzoekschrift van den heer J. Homan van der Heide, laatstelijk directeur der burgerlijke openbare werken.

Deze missive zal worden gesteld in handen van de Commissie voor de Verzoekschriften;

3°. de volgende verzoekschriften:

een, van het bestuur der Vrije Vrouwenvereniging, betreffende de wetsontwerpen in zake grondwetsherziening;

een, van het bestuur van de Nederlandsche Vereeniging van

Handelingen der Staten-Generaal. — 1916—1917. — I.

(Voorzitter e. a.)

Dermatologen, betrekkelijk het voorstel van wet tot wijziging van de Hooger-onderwijswet.

Deze adressen zullen worden gesteld in handen van de Commissie voor de Verzoekschriften;

4°. een brief van burgemeester en wethouders van Harderwijk, ten geleide van afdrucken van een adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, betrekking hebbende op het ontwerp van wet in zake bestendiging van den staat van beleg.

Deze brief zal ter griffie worden nedergelegd ter inzage van de leden.

De heer de Vos van Steenwijk, Voorzitter van de Commissie van Rapporteurs, brengt het volgend verslag uit:

In handen van Uwe Commissie zijn gesteld de volgende verzoekschriften:

een, van het bestuur van de Pharmaceutische Studentenvereniging „Pharmaciae Sacrum”, te Groningen, verzoekende naar aanleiding van het wetsvoorstel van den heer Limburg e.s. wettelijke gelijkstelling van de niet klassieke met de klassieke opleiding tot de universiteit, met terugwerkende kracht en opnemng van bepalingen ten gunste der pharmaceutische studenten.

Uwe Commissie stelt voor dit adres ter griffie neder te leggen, ter kennisneming van de leden, naardien het een wetsvoorstel betreft, dat bij de Kamer is ingekomen;

een, van het hoofdbestuur van den Nederlandschen Bond van Post- en Telegraafbeambten „De Post”, verzoekende aanvulling van het wetsontwerp betreffende den duurtetoelag.

Uwe Commissie stelt voor dit adres ter zijde te leggen, naardien het een wetsontwerp betreft, dat bereids door de Kamer is aangenomen.

De vergadering vereenigt zich achtereenvolgens met de voorgestelde conclusies.

Aan de orde is de behandeling van de wetsontwerpen:

I. in overweging nemen van veranderingen in het I^{de}, II^{de} en IV^{de} hoofdstuk, en in de Additionele Artikelen der Grondwet (44);

II. in overweging nemen van een voorstel van verandering van artikel 192 der Grondwet (45).

De beraadslaging wordt hervat.

De heer de Vos van Steenwijk: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben u dankbaar, Mijnheer de Voorzitter, dat u gistermiddag na de even frissche, oorspronkelijke en van gezond verstand tintelende rede van mijn geëerden buurman, den geachten afgevaardigde van Zeeland, den heer Fokker, goed kon vinden de vergadering tot hedenmorgen te verdagen.

Immers wij allen, Minister en leden, waren geheel onder den indruk van het gesprokene; wij gevoelden dat er veel, heel veel waars in schuilde, dat het eene welsprekende uiting was van hetgeen in het overgroot deel der natie leeft.

En waar hier zulk eene, ik zou haast zeggen niet alledaagsche, stemming heerschte, zou het mijnerzijds bijkans onbescheiden zijn geweest haar te storen door een oogenblik de aandacht der Kamer te vragen voor mijne weinig betekenende woorden.

Na de rede van den geachten afgevaardigde zal ik niet meer treden in de quaestie of het gewenscht, ja oirbaar was in de tegenwoordige tijden eene grondwetsherziening aan de orde te stellen. Bovendien heb ik bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegroting 1916 mijn cordeel gezegd over het van de zijde van het Kabinet verbreken van het bestand, of, zooals de heer van Vuuren het op 4 Mei ll. in de

(de Vos van Steenwijk.)

Tweede Kamer niet onjuist uitdrukte: „de uitnoodiging der Regeering om den politieken strijd te hervatten”.

De Minister moet niet meenen dat, al is Nederland sinds dien buiten den oorlog gebleven en al is het Zijn Excellentie gelukt de grondwetsherziening tot in dit staatslichaam te brengen, ik daarover nu anders denk.

Want dat de verschrikkingen van den krijg tot hertoe niet over ons zouden komen, wist het Kabinet in September 1915 natuurlijk evenmin als wie ook.

Spelen met vuur is er niet minder onverantwoordelijk om, al brandt men zich ten slotte niet. En dat ons vaderland buiten den oorlog werd gehouden, het mag — met alle waardeering overigens voor het optreden van den Premier en van den Minister van Buitenlandsche Zaken — wel eens worden getuigd, hebben wij niet aan hen, aan menschen, maar eenig en alleen aan Gods ondoorgrondelijke goedheid te danken. Het is niet der menschen, maar Gods bestier.

Intusschen vernemen wij op bladz. 1 der Memorie van Antwoord aan deze Kamer, dat de Minister zich tot grondwetsherziening als het ware geroepen acht in qualiteit van lid eener „zelfstandige Regeering”.

„Zelfstandige Regeering”, het staat er heusch; en op bladz. 2 spreekt Zijn Excellentie van „zelfstandig Kabinet”. Trouwens reeds in de Memorie van Antwoord, omtrent de algemeene beschouwingen over de staatsbegroting 1917, bladz. 1, werd niet onkwistig met het woord „zelfstandig” geparafeerd.

De Minister brengt mij den man te binnen, die, bij donkeren nacht in het bosch loopende, bevreesd geworden, om zich zelf diets te maken, dat hij zulks niet is, begint te zingen.

Aldus Zijn Excellentie; gevoelende dat de zelfstandigheid van zijn Kabinet ver is te zoeken, tracht de Minister door telkens het woord „zelfstandig” te herhalen, zich zelf te suggereren dat het werkelijk zelfstandig is.

Nu, Mijnheer de Voorzitter, over dit door Zijn Excellentie aan zijn Kabinet toegekend brevet zal ik niet lang met den Minister twisten.

Kennisgeving en overweging van hetgeen mr. Troelstra op het Paaschecongres te Arnhem van het Ministerie-Cort van der Linden heeft gezegd, zal ieder onbevooroordeelde wel tot een precies tegenovergestelde conclusie leiden; een slotsom, die wij trouwens eenige weken vroeger reeds geformuleerd vonden op bladz. 2 van het Voorloopig Verslag dezer Kamer omtrent de algemeene beschouwingen over de staatsbegroting voor dit jaar, waar wij lezen:

„Wel diende het (Kabinet) zich aan als extra-parlementair — hetgeen trouwens maar ten deele juist is — en als staande buiten de staatkundige partijen, maar feitelijk is het een concentratie-Kabinet, dat uitermate hoorig is aan de sociaal-democraten.”

Zoo is het, en niet anders.

Mr. Troelstra heeft het nog eens duidelijk en onomwonden doen uitkomen. Hij bezigde zelfs het woord „zetbaas”.

Men moet het maar van zijne vrienden hebben!

Inderdaad niet streefend voor hem, die gaarne voor zelfstandig zou te boek staan, en wel geschikt om het Kabinet ietwat nederig te stemmen.

Waar blijft de geachte afgevaardigde van Drenthe, de heer van der Feltz, met de bewering gistermiddag uit zijn mond vernemen, dat wij hier te doen zouden hebben met een Kabinet, staande buiten de partijen? Het heeft er immers heelemaal niets van. Hij leze er mr. Troelstra op na.

En wanneer de poging om de kiesrechtquaestie en het onderwijsvraagstuk gelijktijdig op te lossen op bladz. 1 der Memorie van Antwoord als een buitengewoon kunststuk der Regeering wordt voorgesteld, dan zeg ik tot den Minister-President — te eerder omdat ik begrijp, dat Zijne Excellentie het opperbest buiten mijne bewondering kan stellen — ik bewonder u deswege volstrekt niet; uw Kabinet — en ik voeg er dadelijk bij ook een ander —, ware het nooit

gelukt eene grondwetsherziening door te drijven, waarbij de eene quaestie werd geregeld en de andere was blijven liggen. Slechts door de twee samen te koppelen is u er in geslaagd het zoover te brengen. U moest daartoe een „do ut des” politiek voeren, en u heeft niets anders gevoerd. Dat is de naakte waarheid. Waarin steekt nu uw kunststuk?

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal mijne stem voor de wetsontwerpen tot herziening der Grondwet uitbrengen zelfs mogelijk voor dat betrekkelijk de additionele artikelen. En nu versta ik het, dat de Minister mij toevoegt: daar is het mij alleen maar om te doen; wat gij mij meer te vertellen hebt kan mij niet schelen, zwijg nu maar verder, ik kan mijn tijd beter gebruiken dan naar u te luisteren. Maar, Mijnheer de Voorzitter, ik zou Zijne Excellentie toch wel heel gaarne nog enkele minuten vervelen.

Wat het kiesrecht betreft, zal ik aan de wetsontwerpen mijne stem niet geven omdat ik zou meenen, dat er een uit het volk zelf opgekomen aandrang voor algemeen kiesrecht bestaat.

Deze is er naar mijne overtuiging niet; want daarvoor zie ik niet aan het jarenlang gedrijf van enkele leiders. Zij mogen nog zoo gaarne en luide spreken uit naam van het Nederlandsche volk, inderdaad uiten zij maar al te dikwijls slechts hunne eigen meening, of die van een betrekkelijk klein aantal. Want wat zijn ten slotte eenige duizenden, — opgevorderd in de groote steden om meetingszalen te vullen, waar om algemeen kiesrecht wordt gekrijscht —, vergeleken bij de tientallen van duizenden over het geheele land verspreid, die aan geen kiesrecht denken. De houding, door verreweg het meerendeel der bevolking alom in den lande aangenomen, getuigt van absolute onverschilligheid te dien aanzien.

Ik mag mij geen zeggen aan over zaken, die mij onbekend zijn, en ik erken niet te weten hoe het grootste deel der fabrieksarbeiders, voor zoover ze thans nog geen kiesrecht hebben, tegenover de quaestie staat. Daarover zouden de heeren Laan, Diepen, Stork en van Houten in deze vergadering belangrijke mededeelingen kunnen doen.

Maar over de landbouwende bevolking, althans in een gedeelte van het land, ben ik wel in staat met kennis van zaken een oordeel uit te spreken, en dan kan ik verklaren, dat, met welke nooden zij ook bij mij is gekomen en komt, en er zijn er onder van den meest verschillenden aard, nog nooit een er van het stemrecht betrof. Om een zeer concreet voorbeeld te noemen uit het gewest mijner inwoning. Neem een landman van den Noordwestelijken hoek van Overijssel, en vraag hem, wat hij liever heeft invoering van het algemeen kiesrecht of regeling van den allerongelukkigsten waterstaatstoestand in het 1ste Dijkdistrict Vollenhove. De man zal u antwoorden, dat hij aan het eerste niet, aan het tweede dag en nacht denkt. De Minister van Waterstaat houde het zich voor gezegd!

En wanneer de heer van Kol op 24 Februari 1916 den wensch uitsprak, dat ik meer in de lagere kringen van het volk zou verkeer en daar mijn oor te luisteren leggen, om ten slotte de verwachting uit te spreken, dat ik dan tot de overtuiging zou komen, dat daar vurig verlangd wordt naar uitbreiding van het kiesrecht, dan maakte die geachte afgevaardigde zich schuldig aan iets wat de socialisten steeds en gaarne doen.

Hij poseerde er namelijk voor, als zou hij beter op de hoogte zijn van hetgeen in de lagere standen leeft.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben zoo vrij er niets van te gelooven, en zou wel eens willen weten op grond waarvan hij op die meerdere kennis aanspraak maakt? Misschien, ik zeg misschien, heeft de geachte afgevaardigde gelijk, voor zoover het die standen in de steden betreft; althans indien aan een globe-trotter, als hij, genoegzaam tijd overbleef om, niet vluchtig, niet oppervlakkig, doch zooals wij dat van hem gewoon zijn, accuraat, nauwgezet, grondig zich op de hoogte te stellen, en laat ik er dit vooral bijvoegen, voor zoover hij dit inderdaad heeft gedaan.

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(de Vos van Steenwijk.)

Maar het platteland! Ik zou bijna zeggen, waar wil de heer van Kol die meerdere kennis vandaan halen? Niemand die het gelooft. Er is geen aannemelijke grond voor te vinden.

Schermen met den zoogenaamden volkswil beteekent niets. Het is niet de vraag wat den partijbazen in hun kraam te pas komt, maar wat de natie zelve wenscht, hoe zij denkt. En dat dit niet altijd even gemakkelijk is uit te maken, blijkt b.v. uit hetgeen de Minister op bladz. 2 der Memorie van Antwoord, natuurlijk in allen ernst, neerschrijft:

„En indien deze lange, afmattende en ontzenuwende mobilisatie met geduld wordt gedragen, dan sterkt velen de verwachting, dat weldra het zoo lang begeerde doel, van een gelijkstelling van alle burgers in zake het kiesrecht, zal worden bereikt.”

Nog eens, ik ben er van overtuigd, dat het Zijne Excellentie met dien passus volkomen ernst is, en toch komt hij mij, zooals ik de zaak zie — natuurlijk kan ik mij vergissen — eenvoudig lachverwekkend voor.

Geheel te goeder trouw, ik twijfel er geen oogenblik aan, meent de Minister, dat het in de verte wenkende stembiljet den soldaat de mobilisatie met geduld doet dragen, terwijl ik er mij van verzekerd houd, dat plichtsbef en vaderlandsliefde de gunstig inwerkende factoren zijn, en dat het in uitzicht gesteld stembiljet te dezen van nul en geenlei waarde is, althans voor de overgrote meerderheid.

Wel een bewijs hoe de appreciatie van hetgeen het volk ter harte gaat hemelsbreed kan verschillen.

Evenmin zal ik, Mijnheer de Voorzitter, mijne stem aan de wetsontwerpen schenken, omdat ik van oordeel zou zijn, dat, gelijk ons in de Memorie van Antwoord wordt voorgespiegeld, door teekening van het algemeen kiesrecht de politieke strijd aan heftigheid zal verliezen.

Want al zou — wat ik ontken en de Minister trouwens niet minder op bladz. 7 der Memorie van Antwoord — de oplossing, die aan het kiesrechtvraagstuk wordt gegeven, eene finale zijn, de door Zijne Excellentie bladz. 1 dier memorie blijkbaar daarvan verwachte eenheid des volks in politieke zin zou daardoor toch niet worden verkregen.

Den politieke strijd vermindert men niet door het toekennen van stembiljetten. Hij wordt beheerscht en zal het blijven door de vraag, gesteld in Mattheus 22, v. 42.

Dat is de vraag, die door alle eeuwen heen zal blijven klinken. En het antwoord, dat daarop wordt gegeven, zal, algemeen kiesrecht of niet, de menschheid in twee scherp gedeelde kampen scheiden, en zich steeds doen gelden, waar het betreft de aan wetgeving en bestuur te geven richting. Behoort er alleen gerekend te worden met de zienlijke of ook met de onzienlijke dingen? Twee lijnrecht tegenover elkander staande wereld- en levensbeschouwingen, die ook in politiciën het Nederlandsche volk in lengte van dagen verdeeld zullen houden.

Nog minder word ik er toe gebracht het algemeen kiesrecht te aanvaarden door het zuiver revolutionnair dreigement van mr. Troelstra op het Arnhemse congres. Wel het tegendeel. Zoo iets in staat ware mij te weerhouden er mijne stem aan te geven, dan is het juist de daar uitgeslagen opruimende taal. Intusschen wensch ik mij door dergelijk geschetter noch in dezen noch in genen zin te laten beïnvloeden.

Waarom ik mij dan wel met het algemeen kiesrecht verenig? Voorstander van een organisch kiesrecht, — n'en déplaise den geachten afgevaardigde uit Drenthe, den heer van der Feltz, juich ik de aangeboden oplossing van het kiesrechtvraagstuk natuurlijk niet toe; maar waar de organische ontwikkeling van het maatschappelijk leven daarvoor niet ver genoeg is gevorderd, nu dat leven er dus nog niet rijp voor is, heb ik bij de niet-invoering daarvan te berusten, op betere dagen hopen.

Moedgevend klinkt mij in de ooren hetgeen te dien aanzien door den Minister op bladz. 7 der Memorie van Antwoord wordt gezegd. Na „ten volle” te hebben erkend, „dat het voor alle kiezers gelijkwaardige kiesrecht niet in staat

is eene vertegenwoordiging in het leven te roepen, die een getrouwe afspiegeling is van de maatschappelijke verhoudingen van de bevolking”, slaat Zijne Excellentie de oogen naar de toekomst, waarin hij — versta ik hem wel — een organisch kiesrecht ziet dagen, en besluit de Minister met te verklaren, dat „te recht” in het Voorloopig Verslag door de voorstanders van het organisch kiesrecht is opgemerkt, „dat het algemeen kiesrecht niet kan zijn eene finale regeling”.

Dat schenkt berusting. Met het individualistisch kiesrecht — dat slechts leidt tot eene vertegenwoordiging van de kiezers, maar niet van de natie — zullen wij het nog een tijd moeten stellen; de organen, die voor een organisch kiesrecht de elementen moeten opleveren, zijn nog niet in genoegzame mate tot ontwikkeling gekomen.

En dit zoo zijnde, hebben wij ons neer te leggen bij het tegenwoordige systeem, dat, consequent toegepast, tot algemeen kiesrecht leiden moet.

Toen ik mij dezer dagen in bovenstaanden zin uitliet, werd mij toegevoegd: Wel, gij zijt antirevolutionnair.

Zeker, Mijnheer de Voorzitter, antirevolutionnair van top tot teen, door merg en been. Goed Christelijk-historisch en dus goed antirevolutionnair, goed antirevolutionnair en dus goed Christelijk-historisch. Geen beginsel scheidt ons.

En dat deze mijne opvatting juist is, wel daarvoor pleit hetgeen de gigant van de antirevolutionnaire partij nog onlangs schreef. Ik lees in *De Standaard* van 27 Maart II. in de asteriek „1894”:

„Het is verblijdend te merken, hoe er van meer dan één kant verlangen opleeft, om de splitsing van 1894 zoo mogelijk overbodig te maken.

Zooveel mag men wel zeggen, dat thans, nu het kiesrechtvraagstuk opnieuw aan de orde kwam, en beiderzijds ten slotte in gelijken zin beantwoord werd, het motief, dat eertijds gold, althans veel van zijn vroegere beteekenis heeft verloren.

Voor al nu toch vraagt men zich onwillekeurig af, waarom wat van Groen's dagen af tot in 1894 één was, niet weer tot saamleven zou kunnen overgaan.”;

en later in de *Standaard* van 28 April d.a.v.:

„De zoo fataal scherpe afscheiding, die op dit oogenblik in menig opzicht tusschen de Anti-revolutionairen en de Christelijk-Historischen bestaat, draagt, gelijk ook dezerzijds herhaaldelijk is opgemerkt, niet dan een tijdelijk karakter. Er is alle uitzicht, dat het tot hereniging komt van wat te kwader ure uiteenwong. Aan gelukkige voortteekenen hiertoe heeft het bijna nimmer ontbroken, en alle hoop mag gekoesterd, dat hetgeen ten deze en onder de Anti-revolutionairen en onder de Christelijk-Historischen door zooveel gewenscht en begeerd wordt, er vroeg of laat komt.”

Met den Minister erken ik — Memorie van Antwoord, bladz. 5 — dat het zoeken naar kenteekenen van geschiktheid en welstand een ijdel streven is. Welke kenteekenen men ook moge aannemen, steeds zullen ongeschikten er niet door van de stembus worden gekeerd; geschikten daarentegen wel. Bovendien heb ik bij het attributieve kiesrecht capaciteit steeds een zeer verkeerden en gevaarlijken grondslag voor geschiktheid gevonden. Waarbij komt — want ook dat ben ik met Zijne Excellentie volkomen eens —, dat die kenteekenen allermint zelfstandigheid bij den kiezer waarborgen. Daar hebben wij voorwaar ruimschoots ervaring van opgedaan.

Of ik dan geen gevaar ducht van het algemeen kiesrecht in dien zin, dat de roode vloed zal wassen?

Vooreerst zou ik dit willen zeggen, dat indien de natie niet kunstmatig maar werkelijk in hare meerderheid eene zekere richting is toegedaan, het niet meer dan billijk is, dat in dien zin worde gekoerst. Acht men de beginselen, die er aan ten grondslag liggen, verkeerd, men bestrijde ze, en trachte de aanhangers tot ander inzicht te brengen, maar, mits de minderheid niet onderdrukt wordt, heeft zij er niet over te klagen, dat de wil der meerderheid geschiedt.

(de Vos van Steenwijk.)

Overigens ben ik er nog niet zoo zeker van, dat het algemeen kiesrecht op zich zelf winst voor het socialisme beteekent. Ik zeg op zich zelf. Want, aan zijn eigen overgelaten, heb ik in het volk alle vrouwen, ook in dat opzicht. Het ongeluk is echter, dat het dikwijls in handen, onder den invloed komt van in hooge mate onbetrouwbare leiders, die het onder allerlei schoonklinkende, valsche leuzen slechts gebruiken, beter misbruiken, om zelf vooruit te komen, carrière te maken, om te bereiken hetgeen persoonlijke eer- en heerschzucht medebrengen.

Op het gevaar dat van dien kant dreigt, heeft de Minister blijkbaar het oog, waar Zijn Excellentie op bladz. 6 der Memorie van Antwoord schrijft:

„Men vergeet ook, dat indien van gevaar sprake is, dat gevaar niet zoo dreigt van nietswaardige kiezers, maar wel van die hoogerstaanden, die den invloed, dien zij uitoefenen, kunnen steunen door hun welstand en geschiktheid.”

Dit gevaar wint in beteekenis door de wijze waarop de evenredige vertegenwoordiging, die met het algemeen kiesrecht is samengekoppeld, zal worden geregeld.

Feitelijk zullen de individuele kiezers niets hebben in te brengen, doch overgeleverd zijn aan de partij-tyrannen en hunne satellieten. Maar wier pijpen zij bij de stembus zullen mogen dansen. Voor hen, die met het zoogenaamde massale kiesrecht schermen, zooals de Minister en de heer van der Feltz, is dat geen bezwaar. Hun deert het niet of de individuen geknecht worden. Maar wat in tegenstelling daarmee mij nog doet aarzelen mijne stem aan het wetsontwerp betrekkelijk de Additioneele Artikelen te geven, het is juist de vrees, dat onder den schijn van democratie de autocratie van enkele partijbazen zal ontstaan; dat de natie bedrogen zal uitkomen, naardien zij, op uitzondering na van zeer weinigen, inderdaad geen deel aan, geen invloed op het staatsbestel zal hebben.

Van stemplicht en vrouwenkiesrecht ben ik een tegenstander. De welbekende argumenten pro en contra zal ik niet in den breede behandelen; integendeel over beide zal ik nagenoeg zwijgen. Mij is het niet gegeven nieuwe gezichtspunten daarover te openen, en ronduit gesproken ben ik er de laatste jaren ook geen tegengekomen.

Slechts over het vrouwenkiesrecht een kort woord.

Ik stip even aan, en ga niet op de verschillende punten in.

Van het passieve zoowel als van het actieve geldt, dat ze de vrouw van hare natuurlijke taak, tot schade daarvan, en van haar zelve, afhalen, om haar op een gebied, het politieke leven, te brengen, dat, naar mijne overtuiging, het hare niet is, en waarvoor zij dan ook niet deugt.

Conform hare gaven ligt het terrein harer werkzaamheden elders: in de allereerste plaats in het gezin.

En het getuigt m. i. niet weinig voor het ongerept behoud van haren aard, dat de Nederlandsche vrouw over het algemeen niet alleen het kiesrecht niet verlangt, maar er afkeerig van is.

Dit laatste wordt door de voorstanders volmondig erkend. Men sla er ons Voorloopig Verslag bladz. 13 maar op na. De voorstanders, die daar aan het woord zijn,

„betwijfelden niet, dat werd er onder de vrouwen een referendum over gehouden, het met overgroot meerderheid zoude worden verworpen, al wordt voor de zaak nog zulk een ijverige propaganda door enkelen gevoerd. Talloze vrouwen begeeren het kiesrecht niet, maar zijn er zelfs tegen gekant”.

Ging men af op de stampage, die de Nederlandsche suffragettes maken, dan zou men allicht van een referendum een anderen uitslag verwachten; maar het is nu eenmaal niet anders: één schreeuwer maakt meer leven dan duizend zwijgers; en als eene vrouw schreeuwt, is het raak.

De redeneering dat, wijl de vrouw belang heeft bij bestuur en wetgeving, zij daarop ook directen invloed behoort te kunnen uitoefenen, is notoir geheel onjuist.

Op gespannen voet als vrouwen doorgaans met de logica verkeerden, is zij ook hier volkomen zoek.

In denzelfden gedachtengang zou men aan kinderen en krankzinnigen dezelfde aanspraak moeten toekennen.

Ongelijk als man en vrouw in alles zijn, verschillen uit den aard der zaak zoowel hunne rechten als hunne plichten.

Wellicht hebben de strijdsters voor vrouwenkiesrecht deze jaren wel eens iets van militieplicht, mobilisatie en oorlog gehoord.

Op grond van fysieke ongeschiktheid is te recht de vrouw van militairen dienst vrijgesteld: wat steekt er voor onbillijks in haar het kiesrecht te onthouden, zoo men meent, dat voor de uitoefening daarvan geestelijk ongeschikt is, dan wel omdat men van oordeel is haar niet te mogen onttrekken aan haren natuurlijke werkring?

Mijnheer de Voorzitter! Ik vermag het niet in te zien.

Wat het passieve kiesrecht betreft, lijdt het geen twijfel, dat met het binnentreden van vrouwen in Staten-Generaal, Provinciale Staten en gemeenteraden ten nadeele van de zuiverheid der door die colleges te nemen beslissingen, zich „une douce influence” — iedereen begrijpt wat ik bedoel — zal laten gelden, die tot hiertoe, uit den aard der zaak, gelukkig niet inwerken kon.

Vrees voor dit gevaar moge men kenschetsen als platvloersch, ze is er niet minder om reëel. Door enkele negatie bant men menselijke hartstochten en zwakheden niet uit.

Wat het actieve kiesrecht aangaat, nog dit.

Komt het te eeniger tijd tot stand, dan, Mijnheer de Voorzitter, zij het ook algemeen en worde daarbij niet eclectisch te werk gegaan.

Niet in de allereerste plaats omdat ik de natie zou wenschen te bewaren voor een da capo van de lijdensgeschiedenis van het mannenkiesrecht.

Al heeft ook die overweging hare onmiskenbare waarde.

Maar bovenal daarom, vermits de vrouwen uit de lagere klassen der maatschappij niet zelden geschikter zijn om als kiezeressen op te treden dan die uit de hogere.

De eersten, die, veelal meer dan de laatsten, hare roeping getrouw zijn gebleven, beschikken over een mate van gezond verstand, van nuchterheid, van kijk op de zaken, welke quasi-ontwikkelde en -intellectualistische zusters uit de hogere standen hebben ingeboet, zoo niet ten eenenmale derven.

Gevuld als hare hersentjes zijn met allerlei uit, hare bevattingsvermogen te boven gaande, en misschien gansch onbegrepen, lectuur, bieden zij — volkomen onbewust — een droevig beeld van onevenwichtigheid.

Men moet ze maar eens hooren praten. Zij schelden de wereld voor leelijk, en zijn dermate de kluts kwijt, dat zij er zich geen rekenschap van geven, dat zij haar leelijk maken en zelf leelijk zijn.

Die van hare taak, van den goeden weg, afgedoolden, die natuurlijk niet ongestraft, territoir, haar vreemd, hebben betreden, verdienen ongetwijfeld onze deernis — de stumperds — maar daarom nog niet het stembiljet.

Geestelijk heel wat normaler, krachtiger, staat dikwerf daartegenover de arbeidersvrouw.

Zij ten minste is nog niet zóó van de wijs, dat zij haren tijd verbeuzelt — om geen harder, maar juist, woord te bezigen — aan onschriftuurlijke congressen, als die over *duurzamen!* vrede.

Daarvoor kent zij — God zij dank — nog te goed haren Bijbel.

Een vrouwenkiesrecht, dat beperkt zou blijven tot een kiesrecht van maar al te dikwijls slecht geëquilibreerde dames, ware niets minder dan een ramp.

Het vaderland blijve daarvoor gespaard.

Ook over het aan de leden der Tweede Kamer toe te kennen pensioen, zal ik, niet zoozeer om de zaak zelve, dan wel om de wijze waarop het in de wetsvoorstellen is opgenomen, maar niet veel in het midden brengen.

34ste VERGADERING. — 15 MEI 1917.

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(de Vos van Steenwijk.)

„Wie 't schrikkelijkst er van zwijgt,
Heeft allermeeft gezegd.”

En wanneer de Minister op bladz. 14 en 15 der Memorie van Antwoord de vraag stelt, of het vooruitzicht op pensioenen niet zou hebben kunnen medewerken om de stem voor de voorgestelde grondwetsherziening te bepalen, en tot eene ontkennende beantwoording daarvan komt, dan zal ik mij wel wachten om het tegendeel te beweren.

Mij is het niet gegeven de intieme roerselen mijns naasten vast te leggen, en waarom achterdochtig te zijn?

Maar dat belet niet — ik behoef slechts zekere welbekende, veel gelezen, staatkundige brieven te noemen — dat over deze quaestie wel eens anders wordt gedacht en geschreven.

En met dat feit voor oogen wil ik er Zijn Excellentie toch aan herinneren, dat ook voor Ministers en Kamerleden de vermaning geldt: „Onthoudt u van allen schijn des kwaads.”

Hoe gemakkelijk had de Minister zelf aan dien schijn kunnen ontkomen en de Tweede Kamer er voor behoeden!

Zijne Excellentie had slechts met een, — hem toch niet altijd vreemd, — hooghartig gebaar de woorden behoeven te spreken, die bij de behandeling van het amendement van Groenendaal, (*Handelingen* bladz. 763), met heel wat minder grond dienst deden, nl. dat de onderwerpelijke regeling buiten het bestek der ingediende voorstellen zou vallen. (Memorie van Antwoord bladz. 18.)

„Reinheid van politieke zeden”, waarvan de Minister elders — bladz. 16 Memorie van Antwoord — gewaagt, ware er gewis door bevorderd.

Over eene eventuele ontbinding der Staten-Generaal met ingang van een zóóver van het ontbindingsbesluit verwijderen datum, dat inmiddels de verkiezingen zouden kunnen geschieden, een expeditie, dat, gelijk van een ingenieur uit den aard der zaak is te verwachten, meer getuigenis aflegt van vindingrijkheid dan van staatsrechtelijke kennis en zin, kan ik, Mijnheer de Voorzitter, geheel zwijgen.

Immers het is urbi et orbi bekend, dat de Minister te zijner beschikking heeft een zeer waardevol advies van de afdeling Binnenlandsche Zaken van den Raad van State, gesteld door haren voorzitter, mr. Oppenheim, waarin die autoriteit op het gebied van het staatsrecht met klem van argumenten tot de conclusie komt, dat bedoeld expeditie niet toelaatbaar is, er eenvoudig niet door kan.

De heer Cort van der Linden, Minister van Binnenlandsche Zaken: Hoe weet u dat?

De heer de Vos van Steenwijk: Ik zeg, het is urbi et orbi bekend. Het Correspondentie-bureau heeft het medegedeeld en het heeft in alle couranten gestaan. Mocht het onjuist zijn, dan zult u dat wel zeggen.

Van tweeën een: Zijn Excellentie volgt dat advies op, of niet. In het eerste geval zou mijn spreken zijn: *enfoncez une porte ouverte*.

Wil de Minister daarentegen niet voor bedoeld advies bukken, omdat het niet in zijn kraam te pas komt; wil Zijne Excellentie om redenen van politiek, van opportuniteit, tegen de bedoeling van de Grondwet ingaan, door, ofschoon naar huis gezonden, ons in cas van nood te kunnen oproepen, Mijnheer de Voorzitter, ik zou het betreuren, maar dan zal een betoog in deze Kamer Zijne Excellentie ook wel niet tot betere gedachten brengen.

Wij kunnen er eenvoudig niets aan doen. Tegenwoordig doen de Ministers toch precies wat ze willen. Zij alleen weten het. De Staten-Generaal tellen niet meer mee, tenzij zij met moties komen; die dan ook op angstverwekkende wijze toenemen.

Ik zou — dit in het voorbijgaan — wel eens willen weten, of de Minister-President, dat ook soms uit den volkswil deduceert!

Over de quaestie zelve dan zwijg ik. Maar wel wensch ik

Handelingen der Staten-Generaal. — 1916—1917. — I.

een tweetal opmerkingen te maken in verband met hetgeen ter zake in de Memorie van Antwoord te lezen staat.

Volgens ons Voorloopig Verslag, bladz. 5, achtten sommige leden bovenbedoeld expeditie van te slecht allooï om bij stil te staan.

Dit is Zijne Excellentie blijkbaar niet naar den zin, en vernemen wij op bladz. 3 der Memorie van Antwoord, dat dit „eene wijze van uitdrukking is, die waarschijnlijk met de bedoeling dezer leden niet overeenstemt.”

Als lid van de Commissie van Rapporteurs heb ik mij dit aan te trekken, en kom ik met groote beslistheid op tegen deze ministerieele veronderstelling.

Alles wat in het Voorloopig Verslag staat, geen titel of jota uitgezonderd, geeft met pijnlijke nauwkeurigheid de bedoeling der leden terug.

Zijn Excellentie houde zich daarvan verzekerd.

Zoo ook de woorden, die den Minister hinderen. Olympisch, nevelachtig — misschien valt dat meer in den smaak van den Minister — dat geef ik toe, zijn ze niet, onomwonden zijn ze zeker; en daar gevoelde de Commissie van Rapporteurs veel voor.

Duidelijkheid heeft soms ook hare waarde.

De tweede opmerking die ik zou willen maken is deze.

Zijn Excellentie herinnert er aan, dat de regeling der ontbinding, binnen de perken door de Grondwet gesteld, eene bevoegdheid is, die uitsluitend toekomt aan de Kroon.

Wat de Minister met die mededeeling bedoelt is mij allesbehalve helder.

Waartoe strekt zij?

Zijn Excellentie — die zoo vriendelijk was ons op bladz. 13 der Memorie van Antwoord een getuigschrift van „bijzondere bekwaamheid” uit te reiken — zal er toch wel niet aan getwijfeld hebben, dat zooals wij hier met ons 50 zitten, wij dat hoofd voor hoofd heusch wel weten.

En van eene poging om op dat Koninklijk prerogatief inbreuk te maken is natuurlijk in het Voorloopig Verslag geen sprake.

Niet één lid dezer Kamer die daaraan denkt. Maar wat wil Zijn Excellentie dan daarmee zeggen? De Minister heeft er toch iets mee voor.

Toch niet dat het eventueel door de Kroon ter zake te nemen besluit aan ons oordeel, aan onze appreciatie zou zijn onttrokken?

Is het dan reeds zóóver met de ministerieele verantwoordelijkheid gekomen?

Ook al conform den meer ingeroepen volkswil?

Over art. 192 in verband met art. XIII der Additioneele Artikelen, slechts dit.

Met dank aanvaard ik de financiële gelijkstelling van het bijzonder en openbaar lager onderwijs, al is zij voorshands slechts eene gelijkstelling in theorie, op het papier.

De Minister is in zijne Memorie van Antwoord, bladz. 3, tegen deze voorstelling opgekomen, en ook anderen hebben ons, leden der rechterzijde, toegevoegd: gij moet in de linkerzijde vertrouwen stellen.

Er wordt wel wat heel veel van ons vertrouwen gevegd. Mijnheer de Voorzitter, maar toch wil ik het mijne wel schenken; althans aan een deel der linkerzijde, met name de sociaal- en de vrijzinnig-democraten, min de geachte afgevaardigde van Drenthe, de heer van der Feltz.

Op hen reken ik om den vogel, die voorshands in de lucht vliegt, binnen drie jaar te vangen.

Maar ronduit gesproken, van de vrij- en unie-liberalen — ik zonder uitdrukkelijk uit mijne collega's, die tot een dier staatkundige partijen behooren, — verwacht ik minder; en sedert gistermiddag van den geachten afgevaardigde van Drenthe, den heer van der Feltz, heelemaal niets.

Op enkele zeer loffelijke uitzonderingen na, hebben de eersten dat aan hun eigen verleden te wijten. En wat de unie-liberalen betreft, aan het optreden van hun voorman, in de vergadering van de Tweede Kamer op 7 December 1916, die, door de zijnen niet werd gedesavoueerd, en dus vermoedelijk wel niet alleen voor zich zelf zal hebben gespro-

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(De Vos van Steenwijk.)

ken, maar weergegeven wat bij zijne partijgenooten leeft. En dat nu is alles behalve moedgevend.

Wat den geachten afgevaardigde van Drenthe, den heer van der Feltz, aangaat, deze heeft zich gisteren geheel losgemaakt van de voorstellen der staatscommissie, en elk verband tusschen deze en art. 192 ontkend; daarbij rechtstraads ingaande tegen het door den Minister — ik erken het dankbaar — in de Memorie van Antwoord, bladz. 3, ingenomen standpunt.

Voor dien afgevaardigde blijft — wederom in tegenstelling met hetgeen door den Premier meermalen is betoogd — de financieele gelijkstelling van art 192 eene concessie aan de rechterzijde, geen rechtserkenning.

Dat belooft voor de toekomst! En dan spreekt die geachte afgevaardigde nog van pacificatie! Komt zij er, dan zal het voorwaar niet dank zij dien geachten afgevaardigde zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Zal zij er komen? Dat heeft de rechterzijde niet in handen. Alles hangt af van de houding door de linkerzijde in de komende jaren aan te nemen.

Beantwoorden de wetsvoorstellen ex art. 192 Grondwet aan wat er ons van is voorgespiegeld, dan ter zake van het lager onderwijs allicht. Wordt ons eindelijk verder recht gedaan, ook ten aanzien van het middelbaar en van het hooger onderwijs, dan zal ook daar alles pais en vrede worden.

Maar, zegt de heer van der Feltz, dat moet nu maar eens met ulieden uit zijn; ik ben zoo genereus u aan wat geld te helpen voor uw lager onderwijs, daar hebt gij genoeg en meo te nemen, komt mij niet aan boord met uw bijzonder middelbaar en hooger onderwijs.

Dat is, meen ik, zoowat de redeneering van den geachten afgevaardigde gistermiddag geweest.

Mijnheer de Voorzitter! Met wie denkt de heer van der Feltz te doen te hebben, met stoute kinderen, die onder zijne vaderlijke macht staan, of met vrije mannen, die voor hun beginsel strijden en lijden?

Het moge den geachten afgevaardigde naar den zin zijn of niet, zolang ons niet — zij het ook al op andere wijze, in andere mate dan op het gebied van het lager onderwijs — ten aanzien van het middelbaar en van het hooger onderwijs recht is gedaan, zal de schoolquaestie niet beslecht zijn, zal het zwaard niet in de schede mogen worden gestoken en zullen wij, het strijdvaandel omhoog, onversaagd moeten blijven vechten.

De worsteling zal doorgaan en van pacificatie zal geen sprake zijn, alvorens ten langen leste het eene volksdeel niet, gelijk tot hietoe, boven het andere zal worden begunstigd, maar beiden, zoowel op het gebied van het middelbaar en van het hooger als op dat van het lager onderwijs, als gelijk gerechtigd door de wet zullen zijn erkend.

Ik eindig.

Uit het voorgaande blijkt, Mijnheer de Voorzitter, dat bij mij meer dan een bezwaar tegen de wetsontwerpen bestaat. Ik denk in het bijzonder aan stemplicht en passief vrouwenkiesrecht, en aan de ongunstige gevolgen, die ik verwacht van de evenredige vertegenwoordiging, gelijk zij is geregeld.

Maar zoo zwaar wegen zij bij mij niet, — voorshands zonder ik nog uit het wetsontwerp betreffende de Additioneele Artikelen —, dat ik vrijheid zou kunnen vinden op grond daarvan in deze Kamer mijne stem aan de wetsontwerpen te onthouden.

Ik verlies daarbij niet uit het oog, dat ze aan de overzijde van het Binnenhof zijn aangenomen zonder dat één lid daartegen zijne stem heeft uitgebracht.

Deze omstandigheid is uit den aard der zaak niet beslissend, maar wel legt zij voor mij veel gewicht in de schaal, meer althans dan mijne bezwaren.

De rol van de Eerste Kamer heb ik mij nimmer geëffaaceerd gedacht, en zeker niet zooals van links — ik zeg niet in dit staatslichaam zelf — maar alom in den lande, natuurlijk sedert de meerderheid hier rechtsch is, telkens wordt voorgesteld.

(de Vos van Steenwijk e. a.)

Verre van dien.

En ik ben mij bewust daarvan meer dan eens zeer duidelijk te hebben doen blijken.

Maar dat belet niet, dat het m. i. niet op onzen weg ligt, thans niet onze medewerking aan de totstandkoming der grondwetsherziening te verleenen.

De heer Bavinck: Mijnheer de Voorzitter! Door hen, die voor mij het woord hebben gevoerd, zijn tal van ernstige bedenkingen en bezwaren tegen de aanhangige grondwetsherziening te berde gebracht, inzonderheid door de pittige rede van den laatsten geachten spreker, met welke ik van ganscher harte instem. Desniettemin heb ik misschien een anderen indruk van den merkwaardigen ontwikkelingsgang, waaraan in de 19de en de 20ste eeuw onze maatschappij onderworpen is en heb ik een dieper besef van de machtige bewegingen, die op sociaal en politiek terrein zich allerwegen voordoen. Daarom leg ik op verschillende bedenkingen en bezwaren, schoon ik ze deel, toch een ander accent dan door den voorafgegaan spreker is geschied. Dit geldt van vele bezwaren, die zoowel door de Tweede Kamer als door de Eerste Kamer tegen de opportuniteit van de grondwetsherziening zijn ingebracht. In den aanvang, toen die grondwetsherziening aan de orde kwam, heb ik bij mij zelf diezelfde bezwaren gevoeld en aan dezelfde bedenkingen uiting gegeven. Maar die bezwaren zijn in het verloop van den tijd hoe langer zoo lichter geworden en zijn op dit oogenblik wat dit punt aangaat zoo goed als geheel verdwenen. Immers, er is een spreekwoord dat zegt: Gedane zaken nemen geen keer; en vele dingen geschieden op een minder goede en aanbevelenswaardige wijze, die, geschied zijnde, toch met zekere dankbaarheid kunnen worden erkend en aanvaard.

Voorts staan wij voor het merkwaardige feit dat de Grondwetsherziening in de Tweede Kamer een resultaat heeft bereikt dat ons allen zonder twijfel ten zeerste heeft verrast: niemand had van te voren zulk een uitslag van deze herziening in de Tweede Kamer verwacht of durven hopen. Desniettemin heeft zij plaats gehad en met bijna eenparige stemmen is die grondwetsherziening op beide punten, art. 80 en art. 192, aanvaard. Ik twijfel zeer of in een anderen tijd, in minder ernstige tijdsomstandigheden, in een tijd dat men met meer kalme misschien en over een langeren duur deze wijziging had kunnen bespreken, men een zoo schitterend resultaat in de Tweede Kamer zou hebben kunnen bereiken.

Maar daar komt vooral bij — en dit heeft mijn bezwaren tegen de opportuniteit der Grondwetsherziening bijna geheel weggenomen — dat er in de laatste jaren, neen in de laatste weken rondom in alle landen zulke eigenaardige verschijnselen zich hebben voorgedaan, dat men nu, in behandeling nemende de herziening van die twee artikelen van de Grondwet, eigenlijk tot de conclusie moet komen: hoe is dat alles toch niet gelukkig geleid en wat is het niet dankbaar te erkennen dat inzonderheid de wijziging van art. 80 ter hand is genomen.

Wanneer wij nagaan wat er in Rusland is gebeurd, wanneer wij in aanmerking nemen de Paaschboodschap van den Pruisischen Koning, wanneer wij rekenen met hetgeen door den Keizer van Oostenrijk-Hongarije aan graaf Tisza is geschreven en ook in aanmerking nemen hetgeen bijv. in Engeland door tegenstanders van vrouwenkiesrecht in den laatsten tijd ten aanzien van dat kiesrecht is uitgesproken, hoe zij op dit stuk tot een ander standpunt zijn overgegaan, dan ontvangen wij duidelijk den indruk, dat wij in dat alles met bewegingen hebben te doen die niet toevallig en niet plotseling ontstaan, maar die inderdaad wortelen in hetgeen er omgaat in de harten der volken.

Het is volkomen waar — om even dit punt te releveeren — dat de vrouwen in Nederland over het algemeen, bij duizenden, tienduizenden en honderdduizenden bitter weinig gevoelen voor algemeen vrouwenkiesrecht. Het is ook volkomen waar dat ditzelfde, zij het in mindere mate, ook het geval is met het algemeen mannenkiesrecht. Maar men moet, wanneer men deze verschijnselen wil beoordeelen, toch er wel op letten wat de ontwikkelingsgang is in deze zaak van het kiesrecht. Zoodra vrouwen of mannen in den tegenwoordigen tijd tot meerdere

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Bavinek.)

ontwikkeling komen en belang gaan stellen in de zaken van het sociale en het politieke leven — en daar heeft men inzonderheid mede te rekenen — dan gaan zij allen in meerdere of mindere mate en in verloop van tijd voor het politieke kiesrecht sympathie koesteren en daar ook in meerdere of mindere mate voor ijveren.

Wat nu de zaak zelf aangaat, worden wij hier in de Eerste Kamer bij de behandeling van deze Grondwetsherziening en bij het stemmen daarover tusschen twee heete vuren geplaatst. Aan den eenen kant — het is reeds door vorige sprekers opgemerkt — heft de heer Troelstra dreigend zijn vinger op, eigenlijk niet eens waarschuwend zijn vinger, maar zijn gebalde vuist en zegt der Eerste Kamer aan dat zij verplicht is deze Grondwetsherziening te aanvaarden. Bij het lezen van de rede zooals die in de couranten werd weergegeven, welke door den heer Troelstra op het Paaschcongres werd gehouden, heb ik den indruk gekregen dat de heer Troelstra min of meer ontevreden was over de detailcritiek die op het congres op de parlementaire actie van de sociaal-democratische Kamerleden werd uitgeoefend en onder dien indruk heeft hij in zijn rede groote lijnen getrokken.

De eerste liep uit op verdediging van de parlementaire actie, zooals die door hem als leider in de Kamer is gevoerd. De tweede trok hij naar den Minister van Binnenlandsche Zaken, of eigenlijk naar het geheele Kabinet, en hij vermat zich zelfs te beweren, dat de Minister-president niet veel meer was dan een zetmeier van de socialistische partij. Hij heeft zelfs verklaard, dat de tegenwoordige Regeering er eigenlijk zat voor zijn partij, en die partij niet voor de Regeering. Maar ten derde — want met deze beide lijnen zal ik mij niet verder bemoeien — trok hij ook een lijn — het was eigenlijk een pijlschot — naar de Eerste Kamer, en heeft gedreigd, dat wanneer wij als Kamer deze Grondwetsherziening niet zouden aanvaarden, wij konden rekenen op een machtige demonstratie van zijn partij, en die machtige demonstratie van de socialistische partij zou toonen, dat zij niet minder revolutionnaire energie en onwrikbaarheid van wil had dan de Russische revolutionairen, die in den laatsten tijd aan het woord zijn gekomen.

Ik acht dit een dreigement, dat niet te pas komt, vooral niet op de wijze als het door den heer Troelstra is geuit, en ik geloof dat het ook heel verstandig was van de vorige sprekers te zeggen — en ik stem van ganser harte met hen in — dat wij ons niet als Kamerleden op die manier door een dreigement in een bepaalde richting moeten laten sturen. Daarbij komt dat de demonstratie, waarmede de heer Troelstra ons dreigde, niet zoozeer tegen de Eerste Kamer was gericht, maar hij had behoefte, wederom een beetje warm vuur te brengen in het midden van zijn partij en deze weer op de hoogte te brengen van de inspiratie en de actie, die hij meende in het belang van zijn partij van noode te hebben.

Ik kan mij daarmede dus verder niet inlaten en geloof dat wij verstandig zullen doen met die woorden eenvoudig voor kennisgeving aan te nemen en zelfstandig volgens plicht en geweten te getuigen en te stemmen. Maar aan de andere zijde worden wij ook weer in de engte gedreven door de groep van mannen en vrouwen, die ons verzoeken aan deze Grondwetsherziening onze stem te onthouden. Wij weten allen dat vooral mr. van Houten daarvoor de actie in ons land is begonnen. Ik verklaar eerlijk, dat er door deze groep mannen en vrouwen bedenkingen tegen deze Grondwetsherziening zijn ingebracht, die ook ten deele hier uitgesproken zijn en waarmede ik volkomen instem. Er zijn inderdaad zeer groote bezwaren tegen de evenredige vertegenwoordiging, tegen den stemplicht, tegen het pensioen voor de Kamerleden en wat daarmede samenhangt, ingebracht, en in zooverre gevoel ik ook wel iets voor die beweging. Maar de hoofdbezwaren, van dien kant tegen de Grondwetsherziening ingebracht, gaan toch langs mij heen en hebben op mij geen vat, omdat zij betreffen het algemeen kiesrecht in artikel 80 en de wijziging, in artikel 192 aangebracht.

Over die beide wensch ik een enkel woord in het midden te brengen. In de eerste plaats iets over het algemeen kiesrecht. Wanneer men het algemeen kiesrecht beschouwt als beginsel,

wanneer men het neemt als abstracte theorie, dan weet ik niet of er wel iets goeds van te zeggen valt. Ik durf beweren dat schier niemand een dergelijke theorie en dergelijk beginsel in bescherming zal nemen. Het algemeen kiesrecht wortelt in het individualisme van de 18de eeuw: het is opgekomen in die eeuw, die van geen historie en traditie meer wilde weten, die alles wat onderscheid maakte tusschen de menschen wilde écarteeren en de geheele maatschappij onderst boven wilde werpen om dan op de ruïnes die overbleven te trachten op te bouwen een nieuwen staat en een nieuwe maatschappij. Welnu, dat algemeen stemrecht, dat op die manier wortelt in het individualisme en als men het verder zoekt in het deïsme van de 18de eeuw, lijdt aan tal van gebreken, en er is bijna niets goeds van te zeggen, want het abstraheert van alles, wat er aan onderscheid in de maatschappij tot stand is gekomen.

Het gaat terug, evenals dat bij Rousseau het geval was, tot een primatieven toestand, die enkel en alleen een „Gedankending” is, maar in werkelijkheid nooit heeft bestaan. Dat algemeen stemrecht abstraheert van stand, van rang, van geld en goed — dat is misschien het ergste niet — maar ook van alle bekwaamheid, van ontwikkeling, van geschiktheid, van iedere qualiteit en van elk karakter. Het neemt den mensch puur als nummer en heeft dan ook maar één leuze, en dat is deze: ieder geldt voor een, en niemand geldt en mag gelden voor meer dan een.

Is er nu van zoo'n stelsel, dat totaal met alle historie botst, ingaat tegen de gansche geschiedenis van elk volk en elk land, iets goeds te zeggen en ter verdediging aan te voeren?

Maar daar komt nog dit bij. De voorstanders van dit kiesrecht hebben zich den naam aangematigd van voorstanders van algemeen kiesrecht, maar algemeen kiesrecht kan het nooit worden, tenzij men meent, dat een volk alleen bestaat uit groote mannen en vrouwen, dat men met de kinderen en met de jongelingen en jongedochters tot op een bepaalden leeftijd geen rekening heeft te houden. Maar die behooren toch ook tot de natie, leggen toch ook gewicht in de schaal, beteekenen toch ook voor de volksontwikkeling iets; die hebben toch ook beteekenis voor het onderwijs, voor de opvoeding, voor allerlei politieke en sociale maatregelen. Wat recht bestaat er dan, op het standpunt van het individualistische en algemeene kiesrecht, om daarmede geen rekening te houden? Men stelt een leeftijd vast. Nu is voorgesteld, dat dat zal zijn niet lager dan 23 jaar. Ik heb er geen bezwaar tegen, maar waarom? Het is pure willekeur van de meerderheid, dat is van de helft plus een, over de minderheid. De meerderheid zegt tot die minderheid: gij hebt in deze niet mee te spreken. In ons Voorloopig Verslag is er dan ook door een of door enkele leden op aangedrongen een beetje lager af te dalen. Waarom niet tot beneden den 23-jarigen leeftijd? B.v. tot den 21-jarigen, of ook wel tot 19, 18 of 17? Onze gymnasiasten en hogere burgerscholieren zijn in den tegenwoordigen tijd zoo vroeg rijp, dat zij niet alleen allerlei tooneelvoorstellingen geven, maar er ook een pers op nahouden, werken voor een courant, zich vereenigen in clubs, spreken over allerlei onderwerpen. En dat niet alleen, maar zij lossen ook alle problemen op. Wat is er dan tegen om een weinig lager te gaan? Wanneer men eenmaal op het individualistische standpunt geabstraheerd heeft van alle historie en van alle qualiteiten en alle bekwaamheden, dan is het eigenlijk niets anders dan willekeur om te zeggen: nu ga ik niet verder dan den 23-jarigen leeftijd.

Bovendien zijn uitgesloten — er is bijna niemand uitgesloten, maar enkelen toch wel — de veroordeelden en de gevangenen. Dat vind ik van het standpunt van het individualistisch kiesrecht toch ook puur willekeurig. Ik heb dan ook onlangs in een kleine club niet zoo maar in scherts, maar in ernst, hooren verdedigen, dat men aan de gevangenen wel ter dege het stembiljet moest uitreiken, want dat was een prachtige opvoedingsmaatregel, een soort van reclasseering, een aanpassen van die individuen, in hun cel opgesloten, aan de maatschappij waarin zij straks terug zouden keeren.

Het algemeen kiesrecht is niet algemeen, maar de voorstanders hebben die leuze aanvaard, want ze klinkt goed en maakt het aantrekkelijk voor het volk. Het is echter niet algemeen. Het

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Bavinek.)

algemeen kiesrecht is totaal onpractisch, onhistorisch, onuitvoerbaar. Er is inderdaad niets voor te zeggen dan een ding, dat de vorige geachte spreker heeft gereleveerd, n.l. dat een partij er voor is zoolang zij hoop heeft, door uitbreiding van het kiesrecht meer invloed te verkrijgen op de Regeering. Zoodra dat getij verloopt, wordt zij onwillekeurig een tegenstander van uitbreiding van het kiesrecht of van algemeen kiesrecht. Daaruit is te verklaren, dat de opkomende socialistische partij in de gegeven omstandigheden zulk een groot voorstander is van het algemeen kiesrecht, want inderdaad hoopt die partij — dat is heel goed te begrijpen en dat neem ik haar zelfs ook niet kwalijk — daardoor meer invloed te krijgen, en — dat gaat tegenwoordig zoo in de eeuw waarin wij leven — door de meerderheid de macht, door de Majorität de Autorität.

Mijnheer de Voorzitter! Nu kan zich de socialistische partij op dit oogenblik nog niet, maar over 10 of 20 jaar in dat opzicht zeer vergissen. Wat toch is het geval? Men zou zoo denken, — om een ander voorbeeld te noemen, — dat de socialistische partijen in Duitschland en ook in Nederland bijzonder ingenomen moesten zijn met de sociale en zelfs ten deele socialistische maatregelen, die de tegenwoordige Regeering onder den drang der omstandigheden en door den nood der tijden nemen moet. Maar dat is toch inderdaad niet het geval. De socialistische partij is, voor zoover zij zich daarvan althans helder en duidelijk rekenschap geeft, er niet bijzonder mede ingenomen. In de vierde aflevering van de *Socialistische Monatshefte* van dit jaar heeft Heinrich Peus een artikel geschreven, waarin hij het onderscheid aantoonde tusschen het socialisme in het algemeen en het door hem zoo genoemde „Kriegssocialismus”, dat tegenwoordig door de Regeering practisch wordt uitgeoefend. Daarin toont hij aan, dat die sociale en socialistische maatregelen inderdaad niet van dien aard zijn, dat zij op de instemming en de goedkeuring van de socialistische partij kunnen rekenen. De sociale maatregelen, die tegenwoordig door de Regeering genomen worden, komen n.l. alle van boven af, zijn tijdelijk en dienen eigenlijk alleen, om aan het private egoïsme paal en perk te stellen ten bate van het nationaal belang. Maar de socialistische partij begeert iets anders. Zij begeert, zooals Heinrich Peus uiteenzet, een „Socialismus von unten auf”. En nu is het merkwaardige van dat artikel, waarmee ik het wat het principe aangaat echter in het geheel niet eens ben, dat Heinrich Peus daarin opkomt voor de vrije vereenigingen, voor de corporaties, natuurlijk vooral op arbeidersterrein, en zelfs opkomt voor de vrijheid der persoonlijkheid.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil er alleen dit mede zeggen. Naarmate de socialistische partij meer van Marx afgaat, en rekening houdt met de tegenwoordige omstandigheden, waarin wij leven, ondergaat zij zelf — het revisionisme is daarvan het bewijs — zulk een merkwaardige verandering, dat zij in zekeren zin een afzonderlijke partij naast de andere wordt, d. i. dat zij van haar eigen toekomst en ontwikkeling niet zeker is. Dat drengt mij ten aanzien van het algemeen stemrecht tot het laatste punt.

Zooals ik reeds gezegd heb, voel ik er heel weinig voor, wanneer wij dat algemeen stemrecht als theorie beoordeelen. Zoo staan wij er echter thans niet voor, daarmee hebben wij eigenlijk thans niet te maken. Het principe is al in den verleden tijd aanvaard. Feitelijk en concreet, practisch en nuchter genomen staan wij eigenlijk alleen voor deze groote vraag: zullen wij aan een paar honderdduizend menschen nog weigeren naar de stembus te gaan of zullen wij hun het stemrecht ook maar geven; er zijn er toch al zooveel. Wanneer de quaestie zoo gesteld wordt, ben ik er vrij onverschillig onder en verdraai ik er mijn hand niet voor. Of er nu eenige duizenden menschen meer of minder naar de stembus zullen gaan, och, erger zal het er niet door worden, en, geloof mij, beter zal het er ook niet door worden.

Wat wel merkwaardig is en waarom ik minder aarzel om aan deze wijziging van art. 80 mijn stem te geven is hierin gelegen: ik heb de vaste overtuiging, dat algemeen kiesrecht, voor zoover het dan algemeen is, tijdelijk is en niet definitief. Wij stellen dat niet vast voor eeuwen na eeuwen, het is een-

voudig een ontwikkelingsmoment, waar wij doorheen moeten. Want het merkwaardige is dat het organiseren der maatschappij hoe langer hoe grooter plaats in ons leven gaat innemen. De geschiedenis gaat geheel anders dan wij ons voorstellen. De rechte lijn is wel de kortste afstand tusschen twee punten, maar die lijn is het niet, welke de geschiedenis volgt, zij gaat kris-krasgewijze; zij springt over, maakt soms zelfs salto-mortales, dikwijls een sprong in het duister en dan weten wij niet waar wij terecht komen. En toch komt het dan dikwerf beter uit dan wij dachten, omdat boven alle dingen Iemand is, die alles leidt en regeert.

Zoo hebben wij in de 19de en 20ste eeuw gekregen een reactie tegen de 18de eeuw. De 18de eeuw was door en door individualistisch. De wetgeving ging zoo ver, dat de menschen zich niet vereenigen mochten; zij mochten niet bij elkaar komen, ieder moest als individu blijven bestaan. Dat was niet uit te houden; een individu alleen is niets, omdat hij is een sociaal wezen en omdat hij anderen bij zoo belangrijke zaken, bij opvoeding, onderwijs, arbeid noodig heeft. Daarom kwam de 19de eeuw, een eeuw, zooals ik het noemen wil, van de socialiseering der maatschappij. Ik kan het heel kort uitdrukken: Rousseau is de man van de 18de eeuw geweest, en Marx de man van de 19de eeuw. Ik heb hierbij echter volstrekt niet alleen het oog op de socialistische partij, maar op die machtige beweging die er naar streeft, om aan de tegenwoordige maatschappij zooals zij gededorganiseerd geworden was in de 18de eeuw, weer organisatie te verschaffen, om ze weer in elkaar te zetten en aan elkaar te verbinden in allerlei corporaties, kartels, trusts, vakvereenigingen, werkliedenvereenigingen enz.

Wanneer ik de zaak nu zoo beschouw, en in dit licht het zoogenaamd algemeen kiesrecht bezie, dan heb ik eigenlijk maar een stukje in de geschiedenis, een middenmoot, en daarachter ligt de geschiedenis van een georganiseerde maatschappij en daarvoor vormt zich een steeds meer en meer geordende.

Het zoogenaamd algemeen kiesrecht is een phase, die wij door moeten om tot betere toestanden te geraken. Want allereveng is er een drang naar socialiseering, een drang naar standrecht, om het zoo te noemen. Daarom maak ik mij voor de toekomst niet bevreesd, en denk ik ook niet, dat zij er zooveel beter door worden zal. Ik ben er niet warm voor, maar heb wel vrijmoedigheid, om aan de herziening van art. 80 mijne stem te geven.

Na het algemeen stemrecht kom ik thans tot het vrouwenstemrecht.

Wat het vrouwenstemrecht aangaat, dit moet men m.i. om het goed te kunnen beoordeelen historisch beschouwen en dan wil ik wel zeggen, dat wanneer het vrouwenstemrecht nu nog werd begeerd als bij het opkomen van de vrouwenbeweging, ik geen oogenblik zou aarzelen om daartegen mijn stem te verheffen en het artikel in dit opzicht beslist te bestrijden. Wat toch is het geval? Het vrouwenstemrecht wortelt in zekeren zin in de 18de eeuw en het is naar ik meen in beginsel verdedigd door een Fransch wijsgeer van de 18de eeuw, door Condorcet, maar de Fransche revolutie had allerlei andere zaken te doen en heeft zich weinig om de vrouw bekommerd; zij had het veel te druk om iederen man en iedere vrouw die het waagde boven de menigte uit te steken, het hoofd af te nemen door de guillotine en zoo te arbeiden aan de gelijkmaking.

Maar de eigenlijke vrouwenbeweging is eerst opgekomen na het midden van de voorgaande eeuw, bepaaldelijk sedert 1860, eerst in Amerika, Engeland en Duitschland en langzamerhand ook hier te lande. Nu moet men weten, hoe deze vrouwenbeweging, bepaald als „feminisme”, toen is opgekomen en waar ze mede samenhangt: zij staat in nauw verband met het Darwinisme. Dat zou men zoo niet denken, maar Darwin heeft de evolutie van de maatschappij op dezelfde wijze aangegeven als die van den mensch in den loop der tijden. Die evolutie heeft wel lang geduurd, eeuwen na eeuwen, maar zoo is toch naar zijn meening langzamerhand het gezin, het huwelijk en heel de maatschappij ontstaan. Dit heeft Darwin alles al aangeduid, maar hij heeft de uitwerking overgelaten aan andere geleerden als Bachofen en Morgan en dezen hebben speciaal onderzocht hoe de maatschappij en het gezin zijn ontstaan. Deze geleerden hebben toen een eenigszins wonderlijke theorie

(Bavinek.)

opgesteld, en haar voorgedragen als de vrucht van hun wetenschappelijke onderzoekingen, nl. dat in den aanvang er geen huwelijk, geen gezin bestond, maar alleen een horde, waarin promiscuïteit en hetaërisme heerschte. Daarop volgde een phase, waarin er een begin van een huiselijk leven ontstond, omdat moeder en kind aan elkander verbonden waren voor en ook nog een tijd lang na de geboorte, want kinderen kunnen zich niet zoo spoedig redden als de dieren des velds. Intusschen gingen de mannen uit op jacht en visscherij en waren volstrekt niet aan een bepaalde vrouw gebonden.

Maar toen is gekomen de derde phase, met de cultuur. Die bestond daarin dat men niet alleen op jacht en visscherij uitging, maar ook het land ging bebouwen: de landbouw kwam en in primitieven vorm ook de nijverheid, en ook iets van den handel. Daar waren arbeidskrachten voor noodig en de man begreep zijn eigenbelang en zeide: de vrouw is een geschikte arbeidskracht, die zal ik aan het werk stellen. En hij zond haar naar het land. Bij alle primitieve volken komt het voor dat de vrouwen, behalve als huisvrouwen, ook dienst doen als bewerksters van het land. Zoo hebben de mannen het gedaan gekregen dat er kwam een mannenheerschappij. In die periode, de derde periode, leven wij tegenwoordig nog, dat is, kort uitgedrukt: de man is nog altijd een bourgeois, de vrouw nog altijd een proletariër.

Uit deze opvatting is, althans bij velen, het oorspronkelijk feminisme geboren. Dat had tot leuze den seksestrijd van de vrouw tegen den man. Daaruit vloede voort de eisch van opvoeding van de kinderen door den Staat, het recht voor de vrouw, om al dan niet in het huwelijk te treden, natuurlijk, maar ook, om in het huwelijk het moederschap te weigeren, en ten slotte de vrije liefde, waarvan men weet dat iemand als George Sand in Frankrijk de grootste verdedigster was.

Nu beweer ik dat de vrouwen, stemrecht op dezen grond begeerende, uitgingen van een door en door niet alleen onschriftuurlijke, maar ook onwetenschappelijke theorie.

Wat is er dan ook later gebeurd? Die theorie klonk misschien in den aanvang heel schoon, maar zij heeft haar bekoring allengs verloren door drie merkwaaardige feiten. In de eerste plaats deed men de ervaring op, dat de vrouw ging concurreeren met den man in fabriek en werkplaats. Daarvan is het gevolg geweest dat de arbeidersbeweging in verzet kwam tegen de vrouwenbeweging en gezegd heeft tot de vrouw: gij moet weer naar huis terug, want gij verdringt ons en drukt de loonen onlaag. In de tweede plaats kwam er bij de reactie van de natuur. *Naturam expellas furca, tamen usque recurret*, dat is: de natuur van de vrouw, en nog meer de natuur van de moeder kwam tegen deze onnatuur in verzet. Men leze slechts het werk van Ellen Key: *De eeuw van het kind*; men hoort daarin den kreet van het moederhart tegen den weg dien dit feminisme opstuurde.

In de derde plaats is daarbij gekomen het wetenschappelijk onderzoek naar het onderscheid van man en vrouw door tal van geleerden in binnen- en buitenland. Ik behoeft hierslechts aan te halen het werk van professor Heymans over de psychologie van de vrouw. Daarin wordt empirisch en experimenteel aangetoond dat wij veel kunnen redeneeren over dat onderscheid, maar het is onuitwischaar, en hij komt tot deze conclusie: niet alleen in fysiek maar ook in psychisch opzicht gaat het veel dieper dan de cultuur; het is niet ontogenetisch en phylogenetisch te verklaren; het geslacht ligt achter de cultuur.

Welnu, sedert dien tijd is er een merkwaaardige verandering gekomen in de vrouwenbeweging, die men eenvoudig hierin kan uitdrukken: tot vóór 20, 25 jaren werd voor algemeen stemrecht geijverd, vooral op grond van de leuze van gelijkstelling van man en vrouw. Maar ik geloof niet, dat er velen meer zijn, die dit onderschrijven. Tegenwoordig wordt het juist omgekeerd geëischt, en in het adres, dat door de Vereeniging van Vrouwenkiesrecht, voorzitter mevrouw Aletta Jacobs, bij de Tweede Kamer is ingediend, wordt algemeen stemrecht geëischt juist op grond van de *ongelijkheid* en het *verschil* tusschen mannen en vrouwen. Ik feliciteer de vrouwenbeweging daarmede en wanneer dit principe wordt aanvaard, valt er inderdaad voor vrouwenstemrecht het een en ander in het midden te brengen, dat ten gunste daarvan spreekt.

Daartoe ga ik thans over. Ik wensch met een enkel woord in het licht te stellen dat het vrouwenkiesrecht, niet begeerd in valschen zin en krachtens valsch principe, toch in de tegenwoordige ontwikkeling van de maatschappij, wel eenig recht van bestaan heeft. Vooraf wil ik verklaren, al weet ik dat ik hierin niet door al mijn partijgenooten gesteund word, dat ik van overtuiging ben dat de Heilige Schrift zich er niet tegen verzet. Ik zal dit niet in den breede trachten aan te toonen met allerlei bewijspplaatsen, maar slechts een paar opmerkingen maken. Als er één boek in de wereld geschreven is, waarin de vrouw van den beginne af aan zulk een hooge en gewaardeerde plaats inneemt, dan is het de Bijbel, zoowel het Oude als het Nieuwe Testament. Het is volkomen waar: de Heilige Schrift gaat uit van het onderscheid tusschen man en vrouw, en accentueert dat zoo sterk mogelijk, met name in het huwelijk.

In de Heilige Schrift is duidelijk en klaar de man het hoofd van het gezin en daaraan is niets te veranderen. Trouwens, dat wordt niet alleen in de Schrift geleerd, maar sluit zich aan bij de natuur, als men wil bij het natuurrecht, en in dat opzicht stemt het een volkomen met het ander overeen. Maar desniettemin, ofschoon de Heilige Schrift dat onderscheid beslist handhaaft en zegt dat het van de schepping af is vastgesteld, zegt zij ook deze drie dingen: ten eerste in Genesis 1:27, een prachtplaats, dat God den mensch schiep naar zijn beeld, waarop dan volgt „man en vrouw schiep hij ze”. In dien eenen mensch zijn man en vrouw als het ware inbegrepen, en waar zoo man en vrouw zijn geschapen naar het beeld en de gelijkenis Gods schrijft de Schrift aan beiden een origine toe, die elke afkomst van adel verre overtreft, niet alleen voor den man, maar ook voor de vrouw.

Ten tweede wil ik er op wijzen, dat in de volheid der tijden Christus, de Zone Gods, geworden is uit een vrouw. Ik ben het niet eens, en dit zal men ook niet van mij verwachten, met de Maria-vereeniging van de Roomsche Kerk, maar dit is toch een gedachte die ik ten volle aanvaard: wanneer de Zone Gods een maagd heeft verwaardigd om zijn moeder te zijn, en wanneer Hij onder het hart van een vrouw is gedragen en aan de borst van een vrouw is gezoogd, dan is er geen sprake meer van dat in het Christendom plaats kan zijn voor vrouwenverachting.

Ten derde wijs ik er nog op, dat het heil van den Messias en het heil ook van den Geest Gods beide voor man en vrouw is bestemd, en dat er in dit opzicht in Christus geen onderscheid is tusschen man en vrouw. Ik zou er dieper op kunnen ingaan en wijzen op de eereplaats, die de vrouw in het Christendom en in het midden van de gemeente heeft ingenomen, maar korthedshalve bepaal ik mij hiertoe.

Slechts een enkel woord over de Kerk. Aan de Kerk is veel verweten ten opzichte van verachting voor de vrouw en dan komen mij onder ascetische invloeden gedane uitspraken van kerkvaders voor den geest, die mij niet sympathiek zijn en die ook niet liggen in de lijn van het Christendom. Met voorkeur beroept men er zich op, dat er eens een synode gehouden is in 585 na Chr. te Alençon, op welke synode ook gediscussieerd zou zijn over de vraag, of de vrouw wel een ziel heeft. Het feit is later nauwkeurig onderzocht en toen is gebleken, dat er wel een bisschop is geweest die dat heeft uitgesproken, maar dat hij toen door alle andere leden der synode bestreden is, omdat zulk een bewering de dwaasheid zelf was. Nu zijn er onder de bisschoppen ook wel eens rare mensen geweest, zonder twijfel, maar dat een bisschop in ernst de vraag zou hebben kunnen stellen op een synode in Frankrijk of de vrouw een ziel heeft, wil er bij mij niet in.

Ik vermoed dat de quaestie van anderen aard is geweest, en dat is indirect in zekeren zin ook wel te bewijzen. Er is n.l. ook wel eens verteld, dat er discussies waren geweest in de middeleeuwen over de vraag of de vrouw een mensch kon heeten. Die quaestie is echter nooit aan de orde geweest. Het betrof een grammaticale quaestie in het Latijn of n.l. de vrouw, femina, ook begrepen kon worden onder het algemeene begrip homo, dat gewoonlijk de naam van een man is. Zoo zou men in het Fransch kunnen vragen of een vrouw, femme, begrepen kan worden onder „l'homme”, dat gewoonlijk de naam voor

(Bavinek.)

een man is. Dat had dus met een beginsel niets te maken. Ik meen dan ook, dat te dezen opzichte noch de Roomsche-Katholieke, noch de Protestantsche Kerk te beschuldigen valt. Dat echter in het voorbijgaan.

Wat voor het vrouwenstemrecht in den tegenwoordigen tijd pleit, nl. in den vorm zooals het ons in deze herziening wordt aangeboden, dat zijn drie argumenten, die ik even wil aanvoeren, zeer in het kort, maar die voor mij van beslissende betekenis zijn.

In de eerste plaats de verandering in de positie der vrouw. In de tweede plaats de verandering in de ontwikkeling van de maatschappij, en in de derde plaats de verandering in de werkzaamheden van den Staat.

Wat de positie van de vrouw aangaat, zij heeft van oude tijden af volstrekt niet alleen huisarbeid verricht, maar is wel ter dege ook bezig geweest in allerlei arbeid buitenshuis, vooral in den landbouw. Later is dat in sommige streken van ons land meer en meer gewijzigd, maar in boerenstreken verricht zij toch dikwijls nog allerlei arbeid in den landbouw. In de steden is dat echter natuurlijk niet het geval. Toen nu in de steden, in de centra van cultuur, aan de vrouwen de huisarbeid werd ontnomen, kwamen zij te zitten met de leege handen in den schoot. Dat is zelfs met de boerenvrouwen ook in zekeren zin het geval, maar in mindere mate. De boerendochters behoeven niet meer te karnen, boter en kaas te maken enz. Ook zij zijn voor een groot deel van haar huisarbeid ontheven. Die is haar ontnomen door de grootindustrie. Nu is het misschien wat sterk gesproken, maar ik geloof toch te mogen verzekeren, dat door tal van dochters in de huisgezinnen van ons vaderland en daarbuiten, juist onder den druk der leegheid en der verveling, veel geleden wordt. Maar er komt nog iets bij. Men moet maar met jonge meisjes van den tegenwoordigen tijd hebben gesproken of haar onder elkaar hebben hooren spreken, om te weten wat er omgaat in de harten van deze jongedochters. Dat komt hierop neer: wij hebben eigenlijk niets te doen, en wij verkeeren in de ongelukkige positie, dat wij moeten zitten wachten op een man die misschien nooit komt, want de huwelijkskansen zijn verbazend achteruitgegaan. Dat vind ik een verschrikkelijke positie. En dat niet alleen, maar als een vrouw schaamtegevoel heeft en eerbiesof, dan moet zij daartegen opkomen en zeggen: dien toestand kan ik niet dragen, die strijdt met mijn besef als vrouw, met de roeping, die ik in het leven moet vervullen; ik ga er dus op uit en zoek een betrekking. Zoo is er van den kant van de jonge vrouwen, van de ongehuwde dochters, en ook van de op lateren leeftijd verkeerende vrouwen, die niet in het huwelijk zijn getreden, een sterke drang gekomen om arbeid te zoeken.

In de tweede plaats is daarbij gekomen, dat de maatschappij zoo ontzaglijk is veranderd. Die maatschappij heeft zich ontwikkeld.

De arbeid is in allerlei vorm en in allerlei opzicht, in quantiteit, in qualiteit, in intensiteit, in productie, ontzaglijk toegenomen, door den stoom, door de electriciteit, door de fabrieken enz. en dat had ten gevolge, dat er arbeidskrachten noodig waren. Terwijl aan den eenen kant de vrouwen om zoo te zeggen uitzagen naar een werkkring, kwam de maatschappij haar te gemoeten zei: hier is gelegenheid. Toen zijn dochters, vrouwen, moeders in grooten getale, duizenden bij duizenden, in alle landen gestroomd naar de fabrieken, kantoren en bureaux van allerlei aard, en daar hebben zij een werkkring gevonden.

In de derde plaats is daarbij gekomen de verandering in de werkzaamheden van den Staat, want de Staat heeft in één opzicht zijn arbeid ingekrompen.

Hij bemoeit zich niet meer met godsdienstige en kerkelijke aangelegenheden, die hij als het ware overlaat aan de vrije maatschappij. In dat opzicht is hij neutraal geworden. Daartegenover staat, dat hij zijn werkzaamheden buitengewoon heeft uitgebreid op sociaal terrein en naarmate nu de Staat meer en meer van rechtsstaat cultuurstaat wordt en zich gaat bewegen op sociaal terrein, naar die mate gaat hij zich ook bewegen op een terrein, dat, om zoo te zeggen, van huis uit aan de vrouw toebehoort. Men denke bijv. aan armenzorg, opvoedings- en tuchtwezen, aan ziekenverpleging, altemaal zaken, waarmede de Staat zich bemoeit en die door dezen dikwerf worden ter hand genomen. Welnu, toen heeft de Staat gezegd: hiervoor

zijn de vrouwen uitnemend geschikt, en toen zijn zij ook deze loopbaan ingegaan.

Wat is daarvan het gevolg? Dat de vrouwen, die meer en meer aan den huisarbeid worden onttrokken en in de maatschappij in allerlei betrekkingen optreden, hoe langer hoe meer, naarmate zij dien weg opgaan, belang gaan stellen in en ook belang gaan krijgen bij de staatkundige leiding, welke op al deze terreinen gegeven wordt. Zij gaan gevoelen voor de politiek en daaruit is geboren de vraag naar het vrouwenkiesrecht.

Wanneer men dat zoo beschouwt, dan ziet men, dat men hier te doen heeft niet met een toevallig vraagstuk, maar met een episode in de ontwikkeling van de maatschappij, waartegen inderdaad geen dam is op te werpen. Het is een machtige stroom, die van onderen opkomt en hoe langer hoe meer in diepte en breedte toeneemt.

Nu weet ik wel, dat er tegen vrouwenstemrecht verschillende bezwaren in het midden kunnen worden gebracht. Ze zijn o.a. door prof. Aengenent in een artikel in *De Katholiek* m. i. op treffende wijze ontwikkeld. Het is waar, dat de eenheid van de vrouw en den man in het gezin er soms onder kan lijden. Het is volkomen waar, dat het individualisme nog verder voortgang maakt. Het is ook waar, dat de vrouw in het algemeen voor de politieke ontwikkeling, welke thans aan de orde is gesteld, nog niet rijp is enz. Er zijn bezwaren en ik zal ze niet onderschatten. Ik weet ook niet, of zij in de toekomst in werkelijkheid zoo zwaar zullen wegen als ze zich nu in onze voorstelling voordoen. Alleen zou ik willen wijzen op het volgende. Ten eerste, daar, waar het vrouwenstemrecht is ingevoerd, in verschillende Staten van Amerika, in Finland, in Zweden, in Denemarken of ook waar het hier te lande is ingevoerd, op ander terrein en in bescheidener kring, kan men toch niet zeggen, dat het vrouwenstemrecht zooveel nadeel heeft geoeft en dat het op den duur misschien meer schadelijke gevolgen zal hebben, zie ik niet in. Maar iets anders staat er in elk geval tegenover.

Wanneer bij de wetgeving allerlei, en in steeds meerdere mate, maatregelen aan de orde komen van socialen aard en op terreinen, welke oorspronkelijk het terrein van de vrouw zijn geweest, dan is de medewerking van de vrouw inderdaad een voordeel waarvan de mannen partij kunnen trekken, vooral op het gebied van ziekenverpleging, opvoeding, armenzorg, enz. Ik ben van meening, dat de vrouwen ons daarbij van grooten dienst zouden kunnen zijn.

Juist omdat zij op die terreinen veel meer thuis zijn dan de mannen, en zij de gave der intuïtie hebben, die menigmaal, ook al is de geleerdheid aan de mannen meer eigen, aan de mannen ontbreekt. Zoo kom ik tot de conclusie, dat wanneer hier op het oogenblik aan de orde was het verleenen van het algemeen kiesrecht aan de vrouwen, ik misschien nog zou aarzelen, hoewel ik weet, dat er vele voorstanders van zijn. Gisteren heeft de heer van der Feltz zich in dien geest laten hooren. Maar daar staan wij op het oogenblik niet voor. Wij hebben alleen te doen met de vraag: zullen wij het goedkeuren, dat de Grondwet de gelegenheid en de mogelijkheid opent voor de vrouw, om later het stemrecht te verkrijgen? Wanneer de vraag zoo wordt gesteld, dan komt zij geformuleerd hierop neer: zal in de toekomst de vrouw van het stemrecht zijn uitgesloten enkel en alleen omdat zij vrouw is? Dat is de vraag waarvoor wij staan. En daarop durf ik, ook met de Schrift in de hand, niet anders dan een bevestigend antwoord geven; die mogelijkheid is inderdaad voor de vrouw open te stellen. Hoe dit dan later in werkelijkheid zal worden uitgevoerd, is een andere vraag, die thans niet behoeft te worden beantwoord. Ik weet, dat er verschillende wegen kunnen worden bewandeld, maar dit eene zou ik nog willen opmerken: het groote voordeel van den maatregel, die thans wordt voorgesteld, is hierin gelegen, dat nu de vrouw in alle kringen in de gelegenheid komt, om in de paar jaren, die het nog duren zal, voordat het vrouwenstemrecht wordt ingevoerd, om haar eigen sekse in deze richting op te voeden en haar toekomstige taak op de hoogte te brengen. Zoo strekt de voorgestelde herziening ook ter educatie van de vrouw in onze tegenwoordige maatschappij.

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Bavinck e. a.)

Ik kom thans tot het laatste punt dat ik nog te bespreken heb, de herziening van artikel 192.

De vergadering wordt voor een half uur geschorst.

De Voorzitter: Ik deel aan de Vergadering mede, dat is ingekomen een Koninklijk besluit, gedagteekend 15 Mei 1917 n°. 1, houdende toekenning van het eervol ontslag aan den heer N. Bosboom als Minister van Oorlog, onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten den lande in bijzonder moeilijke omstandigheden bewezen, en van benoeming tot Minister van Oorlog ad interim van den heer J. J. Rambonnet, Minister van Marine.

Dit besluit wordt voor kennisgeving aangenomen.

De beraadslaging wordt hervat.

De heer Bavinck zet zijn rede voort en zegt:

Wat het verband van de beide herzieningen betreft, meen ik dat de heer Troelstra in de Tweede Kamer daarop terecht den nadruk heeft gelegd en van een historisch moment in deze heeft gesproken. Het is waar, dat de heer Troelstra daarbij het historisch materialisme te pas heeft gebracht en dat ik in deze natuurlijk niet met hem meega. Want het historisch materialisme is een door en door eenzijdige en ook eigenlijk wetenschappelijk reeds geoordeelde theorie. Dat historisch materialisme stuit natuurlijk af op twee zeer ernstige en onoverkomelijke bezwaren. In de eerste plaats daarop, dat een mensch nu eenmaal bestaat uit ziel en lichaam of m.a.w. dat er niet alleen physische, maar ook psychische verschijnselen in zijn leven zijn op te merken, waarvan de eene reeks door geen enkele wetenschappelijke theorie tot de andere kan worden herleid. Elk woord dat wij spreken, elke daad die wij doen, elk boek dat wij schrijven, elk kunstwerk dat wij tot stand brengen, elke gebeurtenis in de historie der menschheid kan daarom altijd van twee zijden worden beschouwd.

Een boekwerk bijv. is een product, voor zooverre het gedrukt wordt en met pen en inkt op papier gezet, van mechanischen arbeid en dus van stoffelijken aard, maar daarnaast ligt in datzelfde boek en in die geheimzinnige teekens de ziel van een mensch uitgedrukt, die langs mechanischen en materialistischen weg door niemand kan worden begrepen.

Ten tweede stuit het historisch materialisme af op de feiten en gebeurtenissen in de geschiedenis, waarbij de physische en psychische factoren, het lichaam en de geest van den mensch, elk naar zijn aard een rol spelen. Er zou veel over te zeggen zijn, met name wanneer het concreet wordt toegepast op de historie en den oorsprong van het Christendom, die door de socialistischen uit economische oorzaken worden verklaard, maar ik bepaal mij tot één feit, de Fransche revolutie. Deze is zonder twijfel mede onder den invloed van economische en sociale factoren tot stand gekomen, maar wie haar daaruit alleen zou willen verklaren gaat eenvoudig mank en doet te kort aan den grooten invloed, die van het deïsme en het individualisme is uitgegaan. Het gaat eenvoudig niet aan om den invloed van mannen als Rousseau in deze te ontkennen, en vandaar dat Groen van Prinsterer aan zijn werk ook volkomen terecht den titel heeft gegeven van „Ongeloof en Revolutie.”

Maar afgezien van deze historisch-materialistische verklaring had de heer Troelstra volkomen gelijk waar hij zeide, dat het opmerkelijk was dat artikel 80 en artikel 192 te gelijker tijd voor wijziging in aanmerking waren gekomen, dat er tusschen die beide artikelen wel niet een mechanisch verband bestaat, maar een verband van de historie en dat men het recht heeft om te spreken van een historisch moment. Door den heer van der Feltz is er gisteren ook op gewezen, dat naar mate het stemrecht uitgebreid wordt en verschillende groepen van het volk groepen worden tot werkzaamheden op politiek en sociaal terrein, er van hen ondersteld wordt en er ook steeds meerdere grond voor die onderstelling moet komen, dat zij daartoe ook geschikt en bekwaam zijn. Dit zijn zij nu niet en de kenmerken van geschiktheid en bekwaamheid zijn volgens een zeer vreemde logica ter zijde geschoven, maar het

(Bavinck.)

stemrecht gaat zonder twijfel van die veronderstelling uit, dat men daartoe voldoende bekwaam en ontwikkeld is.

De democratie onderstelt dus een zekere mate van geestelijke en vooral van zedelijke ontwikkeling. Ik leg hierop vooral den nadruk, want als de democratie niet gepaard gaat met zedelijke vorming, dan leidt zij eenvoudig ten verderve en ontaardt zij in anarchie. Aristocratie is verkeerd, maar evenzoo de democratie. En oligarchie is misschien altijd nog beter dan ochlocratie.

En daarom, wanneer artikel 80 wordt gewijzigd, dan moet ook artikel 192 herzien worden, omdat wij in de toekomst van noode hebben dat alle kracht worde gewijd aan het opheffen van alle, met name zedelijke krachten, die in het volk schuilen.

In de tweede plaats een opmerking over het aandeel van de sociaal-democratie in de wijziging van artikel 192. De heer Troelstra — of indien hij persoonlijk zich niet zoo uitgelaten heeft dan toch wel enkele van zijn partijgenooten — heeft zich voor een groot deel de eer van deze wijziging toegeëigend. Ik wil dat aandeel niet ontkennen: de Groninger motie van 1902 is inderdaad een merkwaardig moment in de ontwikkeling van de sociaal-democratische partij hier te lande geweest, maar wanneer men eenigszins op de geschiedenis van die motie ingaat, dan krijgt men toch wel een anderen indruk dan wanneer er zoo door de sociaal-democratische partij in haar officiële organen over gesproken wordt. Wat de motieven betreft is de Groninger motie van 1902 aangenomen zonder twijfel ook onder de suggestie, dat men anders de Christelijke arbeiders niet kon krijgen achter de zegekar van het socialisme.

In de tweede plaats is die Groninger motie aangenomen tegen den zin en de bedoeling van zeer velen in de partij, en men moet niet denken, dat de sociaal-democratische partij in al haar geledingen het eens is met de Groninger motie en met de houding, door den heer Troelstra en de zijnen in zake de wijziging van art. 192 aangenomen. Het tegendeel zou op velerlei manier kunnen bewezen worden. Wanneer men, om maar iets te noemen, een boekje leest als van den heer Ceton, dat getiteld is „Sociaal-democratie en Onderwijs”, dan krijgt men een geheel andere beschouwing. Deze leidt zijn standpunt in zake het onderwijs uit de sociaal-democratische theorie af, ofschoon hij geen revisionist, doch Marxist is. Ik weet niet of hij tegenwoordig nog gerekend wordt tot de sociaal-democratische partij, maar uit de sociaal-democratie wordt door den heer Ceton afgeleid, dat er moet wezen verplicht neutraal, laicaal onderwijs, en hij verklaart zich een voorstander, met letterlijke woorden, van den dwang op onderwijsgebied. Hij schuwt niet om de vrijheid in dit opzicht volkomen te negeeren en te zeggen, dat de burgers van den Nederlandschen Staat verplicht zouden moeten worden om hun kinderen te zenden naar een neutrale kosteloze Staatsschool.

Wanneer wij dergelijke verschijnselen zien, dan worden wij aan de rechterzijde wel ter dege gewaarschuwd om bij deze wijziging van art. 192, en bepaaldelijk ook bij de aan-de-orde-stelling van de uitvoering van dit artikel in de wet op het lager onderwijs, op onze hoede te zijn. Hierop zal ik echter niet verder ingaan, omdat daarover ten deele reeds gesproken is, en ik mij volkomen kan vereenigen met hetgeen te dezen aanzien gezegd is door den heer de Vos van Steenwijk. Er zijn eenvoudig tweeërlei wereld- en levensbeschouwingen, die zich laten gelden ook bij de opvoeding van onze kinderen. Voorts heb ik vernomen, dat na mij door een ander op dit punt nog de aandacht zal worden gevestigd, zoodat ik mij daarvan ontslagen mag rekenen.

Ik wensch ten slotte alleen nog dit uit te spreken, maar dat is eigenlijk een wensch. Wanneer men mij vraagt: zijt gij bijzonder ingenomen met de wijziging van art. 192, dan antwoord ik: tot op zekere hoogte ja, maar niet in de eerste plaats om de financieele gelijkstelling. Ik weet wel, deze geeft een verlichting van druk, en in zooverre zullen wij die ook dankbaar aanvaarden, maar dat is voor mij hoegenaamd en volstrekt niet de hoofdzaak, want ik zou eigenlijk willen, dat het in de toekomst zoo geregeld werd, dat niet alleen het bijzonder, maar ook het openbaar onderwijs vrijgemaakt werd. Die heele tegenstelling van openbaar en bijzonder moest verdwijnen, en als het goed zou wezen, dan zouden wij altemaal moeten hebben bijzondere scholen, en alleen openbare scholen daar waar het beslist noodig is, omdat er geen

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Bavinek.)

particulier initiatief bestaat. Dit ligt in de lijn van de school aan de ouders. Ik zou niet meenen, dat de openbare school daarbij schade zou lijden. Integendeel, daar zou de openbare school juist het meeste belang bij hebben en profijt van trekken. Want wat is nu het geval? Er bestaat hoegenaamd geen band meer tusschen de ouders en de onderwijzers, tusschen school en gezin. Die is door de neutrale school totaal doorsneden. Enkele jaren geleden is daarover een discussie in de pers geweest, en toen is door bladen als het *Handelsblad* erkend, dat dat inderdaad een leemte was. Wat heeft dat ten gevolge? De ouders hebben voor de school dikwerf niets meer te betalen, zij hooren nooit dat er een schoolvergadering is of een oudersvergadering. Zij leven buiten het onderwijs en stellen er ook niet anders dan een enig indirect belang in. Ik beroep mij op het voorbeeld van Amerika om te toonen hoe het anders kan en moest. Daar zijn de scholen niet onderworpen aan den gemeenteraad, maar daar staan zij onder aparte commissies, gekozen door de belanghebbenden. Aan het hoofd daarvan staat een superintendent. Dat heeft ten gevolge, dat de ouders allen voor de school betalen, in den vorm van schoolbelasting, allen in de school belang stellen, en dat de verschillende steden — ik zou daarvan voorbeelden kunnen noemen — met elkander concurreeren om te hebben de beste scholen en het degelijkste onderwijs. En zoo is daar een optimisme ten aanzien van de opvoeding, ik stem toe wel wat overdreven, maar dat inderdaad benijdenswaard moet worden geacht. Welnu, zulk een regeling zou geen nadeel, maar een voordeel zijn voor de bijzondere, maar ook voor de openbare school. Ik zou daarom Zijn Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken wel in overweging willen geven, om, wanneer de toepassing van art. 192 aan de orde komt, dan ook in de praktijk — ik veronderstel, dat hij het stelsel kent — rekening te houden met het Amerikaansche systeem. En nog liever zou ik willen, dat hij zich de moeite getroostte, om kennis te nemen van de gedachte, neergelegd, zij het dan ook in het kort, in het bekende Unierapport, want daarin worden in hoofdzaak dezelfde denkbeelden voorgestaan. Wanneer wij dat kregen, dan zou ook de openbare school, ik herhaal het, daarvan profijt trekken en dan zou er een edele concurrentie kunnen ontstaan.

Ik spreek niet over hetgeen door den heer van der Feltz in het midden is gebracht en waarop de heer Colijn zal antwoorden. Ik zeg alleen, dat wij dan kunnen komen tot een edele concurrentie, waarin er alleen plaats zou zijn voor deze gewichtige vraag: wie in ons vaderland heeft het meeste er voor over en wie beijvert zich het meest, om aan kinderen van ons volk een degelijke, ik zeg in de eerste plaats een godsdienstige, zedelijke opvoeding te verschaffen, en hen te vormen tot zulke bekwame burgers, als wij in de 20ste eeuw van onze Christelijke jaartelling in elken kring zoozeer van noode hebben?

Nog een enkele opmerking voeg ik hiertusschen. Ik heb enkele maanden geleden in het *Handelsblad* de opmerking gelezen, dat die godsdienstige, zedelijke opvoeding niet tot de school behoort, maar tot de taak van het huisgezin. Er zijn sommigen die zoo oordeelen, maar van welke richting men ook moge wezen en tot welke godsdienstige partij men ook moge behooren, men zal moeten erkennen dat het godsdienstig-zedelijk element niet uit de opvoeding kan worden uitgeschakeld. Dat behoort er van nature bij. En een bijzondere school, het R.-K., hetzij Christelijk, is niet „bijzonder”. De bijzondere scholen zijn de gewone, de normale scholen. De neutrale school is een abnormale school, een school, die het wezenlijke element uit de opvoeding bant en woert. En juist, omdat in den tegenwoordigen tijd de godsdienstige, zedelijke opvoeding zooveel te wenschen overlaat en door den drukken arbeid van vader en moeder van die godsdienstig-zedelijke opvoeding zoo weinig in het gezin terecht komt, moest het ons aller streven zijn, zoowel van de linker- als van de rechterzijde, om dit element in de opvoeding van ons zaad weder tot zijn recht te doen komen en op dit punt het groote verschil tusschen neutraal en bijzonder onderwijs uit de wereld te helpen. Dan zouden wij, terugkomend op de vraag, die ik boven stelde, staan voor de quaestie, wie aan de kinderen van ons volk het degelijkste en beste onderwijs geeft. Dat zou dan inderdaad zijn een edele strijd, want het zou een strijd zijn op het gebied van

(Bavinek e. a.)

de edelste goederen der menschheid. En dan zouden wij ons allen te zamen kunnen beijveren om groot te zijn in die dingen, waarin, naar het woord van onze geëerbiedigde Koningin, ook een klein volk groot kan zijn.

De heer Reekers: Mijnheer de Voorzitter! Wanneer men mij eenigen tijd geleden had gevraagd, of ik dit oogenblik goed gekozen achtte, om de Grondwetsherziening aan de orde te stellen, dan zou ongetwijfeld mijn antwoord ontkennend hebben geluid. Intusschen heeft deze quaestie op het oogenblik haar belang voor mij verloren. Niet dat ik overtuigd ben door de argumenten, die op de tweede bladzijde van de Memorie van Antwoord door de Regeering ten gunste van die opportuniteit worden aangevoerd, n.l. dat de politieke hartstochten daardoor zijn in toom gehouden. Zeer zeker, men heeft heel weinig van politieke hartstochten bespeurd. Zelfs misschien wat al te weinig.

Ook betwijfel ik niet wat de Minister zegt, maar wil ik integendeel gaarne aannemen, dat wanneer die aan de ordestelling niet zou hebben plaats gevonden, er eenig rumoer te wachten zou zijn geweest, niet van de besturen van de bijzondere scholen — zonder enquête toch durf ik wel de verzekering geven, dat van dien kant niet heel veel drukte en moeilijkheden zouden zijn gemaakt — maar van de ijverige voorstanders van het algemeen kiesrecht, die zeker niet in gebreke zouden zijn gebleven van eenige luidruchtige betoogingen te houden. Intusschen, ik acht dat niet van overwegend belang en ik geloof dat die wel vanzelf tot rust zouden zijn gekomen, maar het argument van den Minister gaat verder. De Minister voert aan ook als bewijs voor de opportuniteit van de behandeling van deze Grondwetsvoorstellen het gevaar voor de ontketening van politieke hartstochten, indien niet de zekerheid was gewekt, dat zij thans zouden slagen. Nu vraag ik mijzelf toch af, hoe men voor de opportuniteit van het in behandeling nemen van wetsontwerpen aanvoeren kan de toenemende zekerheid van slagen, gebleken bij de behandeling. Hoe heeft men dit vooruit kunnen weten? Of heeft men hier rekening gehouden met de waarschijnlijkheid dat tijdsomstandigheden van zóó dringenden aard groten invloed de aanneming van de wetsontwerpen zouden moeten hebben? Indien die berekening heeft gezolden, dan moet ik inderdaad zeggen, dat het een argument is vóór de opportuniteit, dat m.i. eer daartegen zou pleiten. Wanneer ik weinig gewicht hecht aan de quaestie der opportuniteit, dan is het omdat veel van de bezwaren reeds als tot het verleden behorende kunnen worden beschouwd, o. a. het verlies van tijd, dat ook in de stukken is vermeld, dat wij in elk geval achter den rug hebben.

Ik zou er bijna bijgevoegd hebben, dat het tweede bezwaar, n.l. het gevaar voor een parlementloos intermezzo, mij ook in overeenstemming met hetgeen de Regeering er van zegt, als niet onoverkomelijk toeschijnt. Intusschen durf ik dit, na hetgeen wij hedenmorgen van den geachten afgevaardigde den heer de Vos van Steenwijk hebben gehoord, nauwelijks meer uitspreken. Maar die geachte afgevaardigde vindt toch in dat bezwaar ook geen reden om zijn stem aan het wetsontwerp te onthouden, en daarom kan ik mij te dezen opzichte bepalen met zeer veel belangstelling af te wachten, hetgeen de Minister van Binnenlandsche Zaken in het midden zal brengen tegenover hetgeen de heer de Vos van Steenwijk hedenmorgen heeft gesproken.

De overige bezwaren tegen de opportuniteit dekken zich m.i. vrijwel met het oordeel dat men over het wetsontwerp zelf wil uitspreken. Wie er tegen is heeft geen opportuniteitsbezwaren meer noodig, en kan daar zijn stem over uitbrengen zooals hij dat noodig acht. Wie er voor is zal, geloof ik, op dit oogenblik moeilijk er toe overgaan om tegen het wetsontwerp te stemmen, nu de zaak zoover gevorderd is.

Indien ik echter dit punt bespreek, is het omdat een argument voor de opportuniteit, dat op bladz. 2 van de Memorie van Antwoord is vermeld, mij aanleiding geeft tot een vraag waarop ik van den Minister een antwoord hoop te ontvangen. De voorzitters van de in de Tweede Kamer der Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen hebben den Minister kennis gegeven van een voornemen van de partijbesturen om te bevorderen dat bij de aanstaande verkiezingen de zittende leden hun zetels

34ste VERGADERING. — 15 MEI 1917.

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Reekers e. a.)

zouden blijven behouden en zoo mogelijk te bewerken dat de geheele verkiezing met een enkele kandidaatstelling kan afloopen.

Nu ben ik het er volkomen mede eens waar de Minister zegt dat daarmee bedoeld worden niet zoozeer de personen dan wel dat de zetels zouden blijven aan de politieke partijen die ze op het oogenblik bezet hielden. Dit is, geloof ik, de eenige gezonde opvatting van de overeenkomst, hoewel ik er bij wil voegen dat het in de praktijk vrijwel op hetzelfde neer zal komen. en het komt mij niet ondienstig voor dit er bij te voegen, omdat men misschien eenig verband zou zoeken tusschen dit en de pensionneering der Kamerleden. Nu is er in die overeenkomst een conditio sine qua non, nl. deze, dat gedurende de parlementaire periode, aanvangende na de eerstvolgende verkiezingen en eindigende met verkiezingen krachtens evenredige vertegenwoordiging, door alle partijen zou worden bevorderd, dat elke beslissing zal worden vermeden van eenig onderwerp, dat tot een politieke beginselstrijd zou kunnen leiden.

Nu helpt het heel weinig wanneer de Kamerleden het hieromtrent eens zijn. De Kamer kan niet bij elk onderwerp als praecalabele quaestie bespreken, of het daarbij gaat om een beginselquaestie van een der partijen, zij kan niet elk onderwerp daaraan toetsen en het verwerpen indien het mocht blijken werkelijk tegenovergesteld te zijn aan het beginsel van een der partijen.

Hierbij hangt zeer veel af van de Regeering. Wanneer de Regeering ontwerpen indient, die inderdaad politieke belangen raken en van nabij raken, dan is het voor de Kamer zeer moeilijk om aan het akkoord uitvoering te geven. En er is groot belang bij, juist omdat de Regeering die kalme verkiezing gewenscht acht, en het vooruitzicht daarop aanvoert als een argument ten gunste van de opportiniteit, vooruit te weten wat haar richtsnoeren deze zal zijn. Indien zij, zooals in de Memorie van Toelichting wordt gezegd, op het standpunt blijft staan, dat die overeenkomst haar volstrekt niet aangaat, wat trouwens haar recht is, dan werpt dit inderdaad een belangrijk gewicht in de schaal ten nadeele van iets, dat zij zelf als een voordeel kenschetst, en indien zij daaraan vasthoudt zou ik aan de verschillende politieke partijen en zeer zeker aan de politieke partij waartoe ik behoor, in overweging willen geven zich tweemaal te bedenken alvorens aan het bedoelde akkoord uitvoering te geven. Ik veroorloof mij daarom den Minister te vragen ten deze eenige klaarheid te brengen en te doen kennen wat in deze van hem te verwachten zal zijn en ben dus zoo vrij hem te vragen, of, indien de verkiezingen na de ontbinding ten gevolge van de eerste lezing der Grondwetsherziening door de bedoelde overeenkomst der verschillende partijen geacht kunnen worden te zijn beheerscht, ook van de zijde der Regeering een loyale medewerking in ruimen zin in den geest van deze overeenkomst te verwachten is.

Het is niet alleen om deze vraag aan de Regeering te stellen, maar ook om met een enkel woord rekenschap te geven van de stem, die ik over de Grondwetsherziening wensch uit te brengen, dat ik het woord heb gevraagd. Feitelijk stemt men m. i., wanneer men zijn stem uitbrengt over een onderwerp, over beide te gelijk. Wanneer ik de zaak goed begrijp, dan zal, wanneer het ontwerp dat het tweede in stemming komt, mocht worden verworpen, het eerste niet aan de goedkeuring van Hare Majesteit worden aangeboden. Ik ben het er echter volkomen mede eens, dat wanneer men ernstig meent zich met een van beide onderwerpen niet te kunnen vereenigen, daartegen overwegend bezwaar koestert, men verplicht zal zijn zijn stem uit te brengen zonder zich verder te vragen wat de gevolgen zijn voor het andere ontwerp.

Mijnheer de Voorzitter! Het is mij op het oogenblik niet mogelijk verder te spreken.

De heer van den Berg: Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund in een eenigszins lageren sfeer af te dalen dan waarin wij ons heden tot nu toe hebben bewogen. Ik wensch namelijk eenige opmerkingen in het midden te brengen naar aanleiding van hetgeen op pag. 23 van ons Voorloopig Verslag gezegd wordt omtrent de bedenkingen tegen het algemeen kiesrecht

(van den Berg.)

voor de gemeenteraden en omtrent het antwoord daarop door den Minister gegeven op pag. 15 van zijn Memorie van Antwoord.

Van beschouwingen van algemeenen politieken en van wijsgeerigen aard ten aanzien van de Grondwetsherziening zal ik mij onthouden, omdat ik die beter toevertrouwd acht aan andere leden onder mijn geestverwanten. Ik zal mij daarom beperken tot het meer nederige terrein van de practijk en op dat van de bestaande wetgeving. Ook van dien kant schijnt mij een woord over de Grondwetsherziening niet misplaatst. Alleen mag ik niet nalaten te zeggen, om misverstand te voorkomen, dat, wanneer ik aan deze Grondwetsherziening mijn stem geef, zulks allermintst beteekent, dat ik die herziening niet liever had zien uitgesteld tot kalmere tijden, en dat ik geenszins in beginsel hulde kan brengen aan het nieuwe kiesrecht, daardoor in het leven te roepen. Het gisteren door den geachten afgevaardigde uit Drenthe uitgesproken warme pleidooi in omgekeerde richting heeft mij ten deze niet van meening doen veranderen. Persoonlijk zou ik natuurlijk aan een organisch kiesrecht verre de voorkeur hebben gegeven, liefst in den vorm van een huismanskiesrecht en hoogstens waar de huisman ontbreekt, zou ik een kiesrecht van de huisvrouw willen zien toegelaten. Het thans mogelijk te maken kiesrecht ook aan gehuwde vrouwen bij het leven van den man toe te kennen acht ik in strijd met ons huwelijksrecht, dat de gehuwde vrouw in *manu mariti* plaatst. Het gezin wordt aldus ontworcht.

Als ik gisteren goed verstaan heb, heeft de geachte afgevaardigde uit Drenthe wel is waar het organische karakter van het gezin bestreden, doch deze opvatting is zoo nieuw op het gebied der rechtsphilosophie, dat ik maar zal blijven bij de bestaande opvatting, dat het gezin door hoogere bestemming de organische cel is der maatschappij.

Maar, Mijnheer de Voorzitter, ik weet zeer goed, dat de overgrote meerderheid der Nederlanders over het kiesrecht anders denkt dan ik. Hoezeer ik het betreur, dat zij ten deze zoo weinig philosophisch zijn aangelegd, het zou mijnerzijds onverstandig zijn om, zolang zij niet tot juistere inzichten komen, hun te onthouden hetgeen door hen, zij het ten onrechte, thans blijkbaar verlangd wordt. Dit geldt des te meer nu het feitelijk nederkomt op een uitbreiding van het tegenwoordige individualistische kiesrecht, hetwelk evenmin met mijn staatsrechtelijke beginselen overeenstemt. Een nieuw beginsel van kiesrecht wordt thans niet ingevoerd.

Ik meen hiermede te hebben duidelijk gemaakt, dat ik, ook wat de gemeenteraden betreft, geen oppositie wensch te maken tegen de uitbreiding van het kiesrecht voor die lichamen. Ik wil alleen een poging wagen om den Minister te bewegen maatregelen te nemen om de nadeelige gevolgen dier uitbreiding te voorkomen. Ik wensch voorts aan te toonen dat Zijn Excellentie te optimistisch is ten aanzien van de gevolgen der uitbreiding van het aantal kiezers voor de gemeenteraden, wanneer hij op pag. 15 zijner Memorie van Antwoord zegt: „De hoogere autoriteit en in het bijzonder de Kroon zijn bevoegd en in staat tegen eene roekelooze gemeente-politiek te waken”.

Ik meen, dat met de tegenwoordige Gemeentewet dit onmogelijk zal zijn, en dat wijziging daarvan in de richting van beperking van de autonomie der gemeenten dringend noodzakelijk zal blijken. En daar de Minister in zijn Memorie van Antwoord op ons Voorloopig Verslag over de begroting van Binnenlandsche Zaken heeft te kennen gegeven zelfs aan een technische wijziging der Gemeentewet niet te denken, ben ik voor de toekomst ten deze niet geheel gerust.

Het is u allen bekend, dat de functie van een gemeenteraad een ander karakter draagt dan die van de Staten-Generaal. Deze zijn volgens de bestaande Grondwet regelende lichamen. Het Rijksbestuur berust bij de Kroon. De gemeenteraad echter is volgens art. 144 der Grondwet bovendien een besturend lichaam. Volgens art. 134 der Grondwet geldt dit wel is waar in beginsel ook van de Provinciale Staten, maar door de Provinciale wet zijn deze in hun optreden als bestuurders zoo gekortwiekt, dat feitelijk het bestuur der provincie bijna geheel bij Gedeputeerde Staten berust.

Bij de gemeenten is zulks echter niet het geval. De leden van den raad beslissen niet alleen over het budget, maar zitten

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(van den Berg.)

tevens aan de geldlade. Zeer practisch heeft mijns inziens de minister Heemskerk in zijn voorstel tot Grondwetsherziening getracht het bestuur der gemeenten door den raad te laten vervallen, maar nu dit bestuur thans blijven zal, dient het mijns inziens door de wet evenals dat der Provinciale Staten te worden ingeperkt om de ten gevolge van het nieuwe kiesrecht dreigende excessen te voorkomen.

Vooreerst, en afgezien van de uitbreiding van het kiesrecht, is feitelijk in den tegenwoordigen tijd een zooveel hoofdig bestuur in gemeenten van eenige beteekenis een onding. Wel is waar zijn er vele gemeenteraden, waarvan de leden dit begrijpen en het gezond verstand hebben van hun bestuursbevoegdheden in den regel geen gebruik te maken. Zij bepalen zich dan tot het *pro forma* homologeren van de bestuursvoorstellen van burgemeester en wethouders, althans die van niet overwegend belang.

Maar niet overal is zulks het geval, speciaal daar waar in den raad een aantal personen zitten van te weinig ontwikkeling en de noodige zaakkennis om over groote belangen te oordeelen. Dezen nu spreken liefst over futiliteiten die binnen hun gezichtskring vallen, en daartegen nu is bij de tegenwoordige Gemeentewet niets te doen. Wanneer een boom moet worden gerooid, hebben te Amsterdam 45 en te Rotterdam 47 raadsleden volgens die wet de bevoegdheid daarover elk een redevoering te houden.

Het spreekt vanzelf, dat door het nieuwe kiesrecht het aantal der hier bedoelde raadsleden zal vermeerderen, ofschoon ik een dergelijk gevaar voor de Tweede Kamer niet verwacht, wat meer zegt, veelmeer het omgekeerde. Immers zal door het evenredige kiesrecht feitelijk de keuze der kandidaten voor de Tweede Kamer veel meer dan thans in handen liggen van de leiders der verschillende Staatspartijen, en deze zullen uit den aard der zaak trachten haar meest bekwame geestverwanten tot afgevaardigden te doen kiezen. Zij, die uitsluitend lokale grootheden zijn, zullen aldus minder dan thans kans hebben in 's lands raadszaal te verschijnen. Bij verkiezingen voor de gemeenteraden zal echter door de uitbreiding van het kiesrecht de keuze der kandidaten nog meer dan thans in handen komen van de in aantal sterk toegenomen weinig ontwikkelde kiezers, die naar gewoonte liever vertegenwoordigd worden door iemand van dezelfde soort als zij, dan door een, wat intellect en beschaving betreft, boven hen staand man. Het debatteren in den raad over onbeteekende en het verwaarloozen van groote aangelegenheden kan aldus niet anders dan toenemen tot schade voor de gemeente.

Is dit op zich zelf al een argument om het bestuur der gemeente althans in zijn tegenwoordigen omvang niet in handen te laten van den raad, er dreigt nog een tweede gevaar bij handhaving van het bestuur in den bestaanden vorm. Ben ik wel ingelicht, dan zal ten gevolge van het nieuwe kiesstelsel minstens $\frac{1}{3}$ van de kiezers voor den gemeenteraad geen enkel financieel belang meer hebben bij de gevolgen der besluiten van hun vertegenwoordigers. Wat meer zegt, bij hen is te verwachten een neiging om zelf uit de gemeentekas rechtstreeks of zijdelings voordeel te trekken. Thans reeds is in de gemeenteraden van vele steden maar al te tastbaar, dat de meerderheid niet gaarne verzoeken weigert van den minderen man om de gemeentekas aan te spreken voor niet direct noodzakelijke uitgaven. Maar al te dikwijls strekken die uitgaven niet ten behoeve van alle ingezetenen, maar uitsluitend van een bepaalde klasse der maatschappij en wel van een klasse, die de gevolgen van zoodanige uitgaven niet voelt in den vorm van hogere belastingen.

Neemt nu dit euvel toe, gelijk te verwachten is door de vergroting van het aantal schamele en weinig ontwikkelde kiezers, dan zullen natuurlijk de gegoede ingezetenen, die geen lust hebben in de functie van *gens tailables et corveables à merci* hun woningen zooveel mogelijk gaan verplaatsen naar naburige plattelandsgemeenten en zal het met de financiën van vele steden nog bedenkelijker worden dan thans reeds het geval is. Hoe nu de Minister bij de tegenwoordige wetgeving meent dit voor de hand liggend euvel te keeren, is mij een raadsel. De artt. 150, 153, 154, 158, 159, 160 en 170 der Gemeentewet bepalen de gevallen waarin vernietiging van een raadsbesluit

door de Kroon kan plaats hebben en op grond van deze beperking zou mijns inziens geenszins de vernietiging door de Kroon zijn toegelaten indien bij voorbeeld een gemeenteraad uitgaven gelastte, als waarop ik zooeven doelde, althans wanneer de kosten daarvan op de begroting worden gebracht en in de dekking wordt voorzien door de plaatselijke inkomstenbelasting met eenige percenten te verhoogen. Alleen ten aanzien der gemeentelijke wetgeving is volgens alinea 2 van art. 145 der Grondwet het vernietigingsrecht der Kroon onbeperkt, maar dit geldt niet voor de raadsbesluiten betreffende de gemeentelijke huishouding. Het toezicht van Gedeputeerde Staten op de besluiten van den raad in art. 194 tot en met 202 der Gemeentewet kan nog minder hulp verleen, tenware men die wet wil uitvoeren op een wijze, welke noch met de bewoordingen noch met de bedoeling strookt.

Wanneer dan ook de Minister spreekt van het waken van de Kroon en van Gedeputeerde Staten tegen een „roekelooze gemeentepolitiek”, onderstel ik dat Z. E. iets anders op het oog heeft dan ik. Ik vermoed dat door hem gedacht wordt aan malversatiën, aan het niet op de begroting brengen van uitgaven, het dekken van gewone uitgaven door leeningen, het vervreemden van eigendommen en dergelijke meer. Maar een gemeentebestuur kan maar al te gemakkelijk op volkomen wettelijke weg de gemeentegelden aanwenden om minvermogene ingezetenen te bevoordeelen en de gegoede ingezetenen dit te laten betalen. Ik noem slechts het te ruim verhoogen van werkloonen, het tegen den kostenden prijs beschikbaar stellen van gas, het bouwen en verhuren van arbeiderswoningen ver beneden hetgeen zij moeten opbrengen om de kosten goed te maken, het overdreven ruim subsidieeren van verenigingen van of ten behoeve van werklieden, het overbodig geven van volksfeesten of volksvermakelijkheden, ja wat al meer tegenwoordig de mingevoeden ook buiten algemeen erkende noodzakelijkheid van de gemeenschap verlangen in stede het uit eigen middelen te betalen.

Wanneer op een gemeentebegroting ten gevolge van dergelijke uitgaven plaatselijke belastingen bijv. van 5 pct. tot 10 pct. zouden stijgen en overigens die begroting aan alle eischen van comptabiliteit zou beantwoorden, dan kan ik mij niet wel voorstellen dat zoodanige begroting onder de tegenwoordige gemeentewetgeving zou worden te niet gedaan. En toch zou een gemeente waar het zoo toeging voor zeer vele personen alles behalve aantrekkelijk zijn.

Wil men bereiken wat de Minister meent dat reeds bestaat, namelijk „waken tegen een roekelooze gemeentepolitiek”, dan moet deze inbreuk op de autonomie der gemeenten *totidem verbis* in de Gemeentewet worden geformuleerd, en zal het tevens noodig zijn het bestuur der gemeenteraden, behoudens enkele gewichtige en in de wet genoemde maatregelen, over te brengen naar het dagelijksche bestuur van burgemeester en wethouders, thans in art. 179 der Gemeentewet geregeld op een wijze, misschien juist in 1851 toen de Gemeentewet werd vastgesteld, maar tegenwoordig niet meer in overeenstemming met hetgeen van een gemeente wordt gevorderd. Art. 134 der Gemeentewet zou een dergelijke beperking van de bevoegdheid der Gemeenteraden bij een gewone wet toelaten, evenals art. 94 der Provinciale wet zulks ten aanzien der Provinciale Staten bepaalt. Blijft deze verbetering achterwege, dan zal tegenover de gevaren, waarmede de nieuwe kiezersteelt de gemeenten bedreigt, zelfs een uitbreiding van het vernietigingsrecht der Kroon en van het toezicht van Gedeputeerde Staten in maar al te vele gevallen geen doel treffen. De Kroon en Gedeputeerde Staten zullen dan immers telkens staan voor een *fait accompli*.

Mijnheer de Voorzitter! Het spijt mij dat het door mij hier behandeld onderwerp, het nieuwe kiesrechtdeel betreffende, zoowel in ons Voorloopig Verslag als in de Memorie van Antwoord zeer kort, ik zou bijna zeggen slechts terloops, is behandeld. Ik hoop echter dat de Minister uit hetgeen ik hier gezegd heb de overtuiging zal putten, dat de gevolgen van het nieuwe kiesstelsel, wat de gemeenteraden betreft, een zeer bijzondere beteekenis kunnen erlangen, een beteekenis aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer en voor de Provinciale Staten vreemd. Ik verwacht niet dat de Minister dadelijk en in alle opzichten met mij zal mede-

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(van den Berg e. a.)

gaan in mijn denkbeelden tot verbetering, maar wat ik wel hoop is dat Zijn Excellentie hetgeen ik hier gezegd heb ernstig zal willen overwegen. De Minister kent natuurlijk te goed het Fransche spreekwoord: „Gouverner c'est prévoir” om niet in te zien dat het te laat zal zijn om in te grijpen, wanneer de door mij en velen met mij gevreesde gevolgen van het nieuwe kiesrecht in gemeentezaken een tastbare verwarring zullen hebben veroorzaakt.

De heer **Franssen**: Mijnheer de Voorzitter! Het door den Minister op bladz. 18 der Memorie van Antwoord in zake art. 92a gegeven bescheid wensch ik nader te bespreken.

Art. 92a luidt:

„Het stembureau deelt binnen twee dagen na den dag der stemming aan den burgemeester mede de namen van de kiezers binnen zijn ressort die zich niet hebben aangemeld overeenkomstig art. 74, tweede lid.”

Nu was op bladz. 25 van het Voorloopig Verslag dezer Kamer gevraagd:

„Men vroeg op welke wijze moet worden geconstateerd, dat een kiezer zich niet heeft aangemeld. In het (onveranderde) art. 86 der Kieswet is bepaald, dat de lijsten van opgekomen kiezers, die dus als bewijsstukken zouden moeten dienen, tevoren worden verzegeld en dus niet kunnen worden overgelegd.”

Het antwoord daarop is:

„Het stembureau zal zich, ter uitvoering van deze bepaling, na afloop der stemming rekenschap hebben te geven van de namen der nalatigen, waartoe de raadpleging van de op de kiezerslijst gestelde parafen in aansluiting met de aantekeningen ingevolge de aan art. 78 toe te voegen zinsnede, in staat stelt.”

Volgens den Minister moeten dus na afloop der stemming de namen der nalatigen worden opgenomen.

Wat zegt echter de *Wet* in het onveranderd gelaten artikel 86? De 2de alinea luidt aldus:

„Nadat de stemming is afgelopen wordt het aantal kiezers, dat blijkens het aantal ingeleverde kaarten aan de verkiezing heeft deelgenomen, en het aantal der niet gebruikte en der terug gegeven stembiljetten opgemaakt en aan de aanwezige kiezers bekend gemaakt.”

Dit is de eerste handeling welke te verrichten valt. Dat is ook logisch in verband met art. 92a. Uit vaststelling van het aantal gestemd hebbende kiezers kan eerst blijken, of alle kiezers al dan niet zijn opgekomen. En zoo dit blijkt niet het geval te zijn geweest ontstaat pas de noodzaak om te gaan onderzoeken, wie niet opkwamen.

Nu mag reeds gevraagd worden, of hierbij niet vermeld moest zijn welk getal kiezers geweigerd heeft een stembiljet in ontvangst te nemen en dus niet aan de stemming deelnam, hoewel de oproepingskaart ingeleverd werd. Want zonder voorafgegane inlevering dier kaart kan toch de *weigering* niet geschieden, mag immers niet een stembiljet worden *aangeboden*.

Slechts ingeval een weigering niet voorkwam is de conclusie juist: „dat blijkens het aantal ingeleverde kaarten aan de verkiezing heeft deelgenomen.” Maar indien er ook slechts één kiezer weigerde een stembiljet in ontvangst te nemen deugt deze alinea niet meer.

In dit geval is niet voorzien, en zal de wet dus een fout maken, tenzij de aangehaalde woorden uitgebreid worden, en de zinsnede in dezer voege luidt: „dat blijkens het aantal ingeleverde kaarten in verband met het getal van wie weigerde een stembiljet in ontvangst te nemen, aan de verkiezing heeft deelgenomen.”

In deze 2de alinea volgt nu: „Daarop wordt de kiezerslijst door het stembureau, met opgave der daarop gestelde parafen gewaarmerkt en worden deze lijst, de niet gebruikte stembiljetten, de teruggegeven stembiljetten en de ingeleverde kaarten in afzonderlijke verzegelde papieren gesloten.”

Wat de beteekenis is van „daarop” kan men zien uit art. 76,

(Franssen.)

als men zou willen zeggen, dat men tusschen wat in dezen zin en den voorafgaanden voorgeschreven wordt, stilzwijgend nog wat kan inschuiven. Zulks laat „daarop” niet toe. En het is ook weer logisch samenhangend, dat na het vaststellen van het aantal kiezers, dat aan de stemming deel nam, het aantal parafen wordt opgenomen, waardoor het aantal stemmen gecontroleerd wordt, en dat hierna alles gesloten wordt in papieren, welke vervolgens verzegeld worden.

(Hoe men iets kan sluiten in een verzegeld papier is een zelfs voor Bamberg onoplosbaar raadsel! Wel kan iets gesloten zijn — niet worden — in een verzegeld papier.)

Er is dus niet alleen niet sprake van het noteeren der namen van wie niet tot de stembus opkwamen, maar in het artikel, zooals dit thans nog luidt, is er ook geen plaats voor. Want door uit de kiezerslijst met de parafen deze namen te gaan opzoeken en noteeren, gaat men niet alleen afwijken van de voorschriften der wet, welke de volgorde der handelingen met name aangeeft, maar breekt men ook den logischen gang der zaken.

Bovendien zou zulk een opnemen, dat niet in de wet is beschreven, niet *officieel* zijn. En de vraag kan rijzen of de daarop steunende en volgende handelingen rechtskracht hebben zouden.

Maar neem eens aan dat hierop niet met grond captie gemaakt kan worden, hoe moet 't dan verder gaan, wanneer een naar art. 152 voor den burgemeester gedaagde te zijner verantwoording in ernst zegt, dat het stembureau, hem naar art. 92a opgegeven hebbende, zich vergist heeft? Door eigen waarneming weet ik ook, dat wel eens een paraaf verkeerd gezet wordt.

De kiezerslijst en de ingeleverde kaarten zijn en blijven verzegeld, en worden verzegeld vernietigd volgens art. 96, tenzij art. 95 toegepast wordt.

Maar volgens dat art. 95 mogen de pakketten alleen geopend worden voor een nieuwe opneming van *stembiljetten* om den uitslag der stemming vast te stellen.

Naar analogie daarvan zou dus door opening van 't pakket met de kaarten en van 't pakket met de kiezerslijst de juistheid der opgave van het stembureau geconstateerd moeten worden. Doch dit mag niet volgens art. 96, daar geen artikel voor dit doel een uitzondering maakt op art. 96.

En zou dus niet een veroordeeling door den kantonrechter achterwege moeten blijven, en ontslag van rechtsvervolgning moeten plaats hebben?

Evenals de artikelen 74—81 de door den kiezer te volgen gedragslijn tot in bijzonderheden regelen, en de artikelen 86—90 precies uitteekenen, wat betrekking heeft op het vaststellen van het aantal stemmen en den uitslag der verkiezing, wat in het proces-verbaal alles moet worden opgenomen, zoo had ook in de wet zelve moeten zijn genoemd, wanneer en op welke wijze geconstateerd wordt wie niet voor de stemming zich aanmeldde, opdat hierdoor het kiesbureau officieel in staat werde gesteld de in art. 92a bedoelde opgave te doen.

Maar m. i. is vergeten de gevolgen van den later opgenomen stemplicht tot in bijzonderheden na te gaan! Wellicht, omdat Zijne Excellentie nooit het „voorrecht” gehad heeft onder de werking der nog bestaande wet bij de sluiting van de stembus deel uit te maken van een stembureau.

Er moet dus alsnog in voorzien worden. En zulks zou m. i. het eenvoudigst kunnen geschieden door art. 76 aan te vullen met de bepaling, dat op een door het gemeentebestuur gemaakte lijst van de in volgorde gestelde nummers, waaronder de tot den kieskring behorende kiezers op de kiezerslijst voorkomen, een derde lid van een stembureau doorhaalt het opgelezen nummer van den zich anmeldenden kiezer, of een aantekening plaatst bij het nummer van den kiezer, die weigert een stembiljet in ontvangst te nemen; welke lijst dan bij de opgave volgens art. 92a aan den burgemeester ter hand wordt gesteld.

Thans kom ik tot wat de Minister antwoordt bij art. 115, n.l.:

„Artikel 115. Bij de bespreking van het amendement door den heer van Groenendaal ingediend, heeft de ondergeteekende (*Handelingen*, bladz. 763) er op gewezen, dat een wijziging van de verhoudingscijfers voor de Eerste Kamer buiten het bestek der ingediende voorstellen zou

(Franssen e. a.)

vallen. Uit dezen hoofde veroorlooft hij zich ook thans op de hier ter sprake gebrachte quaestie niet nader in te gaan".

Het was mij niet onbekend, wat Zijne Excellentie 6 December 1.1. in de Tweede Kamer gezegd heeft (*Handelingen*, bladz. 763), dat nu wordt herhaald; maar de vraag moet dan nu worden gesteld, waar het niet te weerspreken feit inderdaad op een onrechtmatigheid wijst, of het „bestek" wel deugt.

In de *Staatscourant* n°. 102 van Woensdag 2 Mei 1.1., 2de Bijvoegsel, bladz. 2, vinden we het bevolkingscijfer van de provincie Friesland, en onmiddellijk daarna dat van de provincie Overijssel. Daaruit blijkt, dat de bevolking van Friesland 45484 minder is dan die van Overijssel. Ware dit een acuut geval, ik zou zwijgen, doch reeds sedert 1902 overtreft het inwonertal van Overijssel in steeds klimmende mate dat van Friesland. Nu heeft de Minister wel op dienzelfden St. Nicolaasdag het volgende gezegd (blz. 764 der *Handelingen*);

„Dan heeft de geachte afgevaardigde ook over het hoofd gezien, dat de volkstelling wel bij benadering kan worden toegepast, maar werkelijk niet grondslag kan zijn, wanneer men het zoo systematisch als de geachte afgevaardigde bedoelt wil inrichten.

Bij de volkstelling zijn er tal van personen, die niet op hun woonplaats zijn, die overal verspreid zijn, b.v. schippers, die moeten zich ergens anders opgeven; ook personen die zich bevinden in logementen, e. d."

Maar dan wijs ik er op, dat blijkens de jaarcijfers voor 1915 blz. 336 Overijssel 74557 kiezers voor de Provinciale Staten had en Friesland 61905, of 5632 minder dan Overijssel, en dat reeds ten minste ook sedert 1902 het aantal kiezers voor de Provinciale Staten in Overijssel groter was dan in Friesland.

Om de Kamer niet te vermoeien vraag ik verlof, Mijnheer de Voorzitter, de cijfers in de *Handelingen* in een noot te mogen doen opnemen.

De **Voorzitter**: Ik stel aan de Vergadering voor het gevraagde verlof te verleenen.

Daartoe wordt besloten (1).

De heer **Franssen**: En toch wordt bij deze grondwetsherziening met haar Additionnele Artikelen gehandhaafd, dat Friesland 4 afgevaardigden naar deze Kamer benoemt, en Overijssel slechts 3.

Dit wordt gehandhaafd — als vallende buiten het „bestek" — bij een grondwetsherziening c. a. waarin „evenredige vertegenwoordiging" een hoofdzak speelt!

Is er dan in de Memorie van Toelichting of in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer iets aan te wijzen, dat motiveert, waarom zulk een „bestek" gemaakt is?

Of dat zelfs maar wijst op het bestaan van zulk een „bestek"?

Een „bestek" toch wordt *vooraf* gemaakt, en niet post eventum, na het voltooien van het gebouw.

Ik heb het niet kunnen vinden, Mijnheer de Voorzitter.

In de Memorie van Toelichting lees ik op bladz. 21 bij art. 115:

„Deze bepaling handhaaft op de in de Algemeene Beschouwingen ontwikkelde gronden het tegenwoordig kiesstelsel voor de Eerste Kamer".

En sla ik nu de Algemeene Beschouwingen op, dan vind ik op bladz. 5 § 4 begin, het volgende:

„De aanvaarding van het beginsel van evenredige vertegenwoordiging moest er toe leiden de toepassing van dat beginsel ook voor de samenstelling van de Eerste Kamer mogelijk te maken. De Provinciale Staten zijn als kiescollege voor de Eerste Kamer gehandhaafd. De ondergeteekende heeft gemeend dat de door hem voorgenen electorale hervorming het best door beperking wordt gediend."

(Franssen.)

En op bladz. 6, § 4 slot:

„Om dezelfde reden moeten de voorstellen tot dadelijke invoering van de evenredige vertegenwoordiging zich bepalen tot de verkiezingen voor de vertegenwoordigende lichamen, die uit rechtstreeksche keuze worden samengesteld. Verkiezing van de leden der Eerste Kamer langs den weg der evenredige vertegenwoordiging roept te veel twistpunten op. De voorstellen houden daarom slechts in eene wijziging van art. 82, welke zoowel het meerderheids- als het evenredigheidsstelsel mogelijk maakt, met bestendiging voorloopig onder de Additionnele Artikelen van het bestaande stelsel; mede bevatten zij de algemeen wenschelijk geachte opheffing van de beperkte verkiesbaarheid voor de Eerste Kamer."

Het gehandhaafde bestaande stelsel is dus dat de Provinciale Staten het kiescollege voor de Eerste Kamer zijn, en dat deze Staten bij deze haar verkiezingen zich houden aan het bestaande meerderheidsstelsel en niet te maken hebben met evenredige vertegenwoordiging, welk laatste op bladz. 18 der Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer aan het slot van § 10 nog eens gemotiveerd wordt, zooals op bladz. 17, 5de alinea, van beneden, omtrent het eerste gesproken wordt.

Ik zal dit even in herinnering brengen:

„De reden waarom de Regeering niet aanstonds een evenredig kiesrecht voor de Eerste Kamer voorstelt, werd reeds in de Memorie van Toelichting aangegeven. Te dezer plaatse kan daaraan nog toegevoegd worden, dat het voorstel der Staatscommissie in verschillende kringen bestrijding heeft gevonden en dat de Regeering de meeningen over dit punt nog niet genoeg bezonken acht om reeds aanstonds een voorstel in deze richting aanhangig te maken. Neemt echter de Grondwet de belemmering weg tegen invoering ook hier van de evenredige vertegenwoordiging, dan kan de wetgever te zijner tijd geheel vrijelijk de voorzieningen treffen welke hij geboden zal achten."

Niets wordt dus gezegd over het aantal leden, dat iedere provincie heeft te verkiezen. Zulks is trouwens ook niet te brengen tot het stelsel.

Het stelsel blijft precies hetzelfde, wanneer Friesland 3 leden kiest, als wanneer Friesland 4 leden benoemt. En ik vind nergens uiteengezet, dat de in het bestaande artikel 82 der Grondwet genoemde verhoudingscijfers tot het stelsel behooren, dat in artikel 115 der nieuwe kieswet gehandhaafd moest blijven wegens praktische bezwaren.

En nu is het een feit, dat aan de gezamenlijke Friesche kiezers, wier aantal in 1915 het $\frac{24}{1000}$ of ongeveer het $\frac{23}{25}$ van dat der Overijsselsche kiezers bedroeg, $1\frac{1}{3}$ maal meer invloed op de samenstelling der Eerste Kamer blijft toegekend dan aan de kiezers in Overijssel.

Maar dan vraag ik: is dit bestaanbaar met het „bestek"?

Op bladz. 4 der Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer wordt als eerste argument voor de invoering van algemeen kiesrecht genoemd:

„De rechtvaardigheid eischt dat gelijken op gelijke wijze worden behandeld."

Dat geschiedt niet in betrekking tot Friesland en Overijssel.

Op bladz. 1, laatste regel van onderen, der Memorie van Toelichting, wordt het algemeen kiesrecht aanvaard „als eene vrucht van de historische ontwikkeling".

En ik toonde met de cijfers aan, dat de historische ontwikkeling Friesland niet recht geeft op de benoeming van een afgevaardigde naar deze Kamer meer dan Overijssel.

Op bladz. 5 bovenaan der Memorie van Toelichting lees ik

„Het behoud van het districtenstelsel geeft derhalve aan de vertegenwoordiging een karakter met den feitelijken toestand in strijd en ontnemt haar het gezag dat haar als uiting van de volksovertuiging onmisbaar is".

En de verhoudingscijfers in art. 115 zijn met den feitelijken toestand in strijd!

(1) Zie de noot achter het verslag.

31ste VERGADERING. — 15 MEI 1917.

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Franssen.)

Nog één aanhaling uit de Memorie van Toelichting bladz. 3, 2de alinea:

„uitstel van een op zich zelve rechtvaardig geachte hervorming zoude het rechtsgevoel krenken”.

En ik verklaar, Mijnheer de Voorzitter, dat mijn rechtsgevoel reeds langen tijd gekrenkt is door te zien, dat het kleinere Friesland 4 afgevaardigden naar deze Kamer benoemt, terwijl het grootere Overijssel slechts 3 leden van dit College mocht kiezen.

En moest nu het bestaande stelsel wegens praktische bezwaren gehandhaafd blijven, dit kan niet met goede redenen verklaard worden van de verhoudingscijfers in art. 115, waar de evenredige vertegenwoordiging in zoo ruime mate wordt doorgevoerd. Want zou deze niet toepasselijk gemaakt kunnen worden op de besproken verhoudingscijfers, zoo zou dit een échee zijn van het geheele stelsel der verkiezingen, dat wordt voorgedragen.

Had men nu de Eerste Kamer in haar geheele bestaan intact gelaten, er zou goede grond kunnen worden aangenomen voor het „bestek” waarop de Minister zich beroept in zijn antwoord onder art. 115.

Doch wat zien wij? Ook met het oog op haar samenstelling zijn voor haar kiescolleges wijzigingen ingevoerd in zittingsduur en is de evenredige vertegenwoordiging toegepast. (Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer, bladz. 18, 1ste alinea boven.) En in de tweede plaats is opgeheven de beperkte verkiezbaarheid voor de Kamer (Memorie van Toelichting, bladz. 6 slot § 4).

Wij zagen dus, dat het „bestek” wel geteekend is als omvattende:

1°. uitbreiding van de verkiezbaarheid voor lid van de Eerste Kamer;

2°. toepassing van de evenredige vertegenwoordiging op de samenstelling van de kiescolleges der Eerste Kamer;

dat het „bestek” uitsloot evenredige vertegenwoordiging in de Kamer, maar zwijgt over de verhoudingscijfers, volgens welke de kiescolleges leden der Eerste Kamer verkiezen.

Terwijl het in de lijnen van het „bestek” ligt deze verhoudingscijfers te herzien, als zijnde de tegenwoordige cijfers in strijd met de rechtvaardigheid, de historische ontwikkeling, den feitelijken toestand, het rechtsgevoel; al welke factoren van invloed geweest zijn ten opzichte van het stellen van nieuwe regelen voor de samenstelling der Tweede Kamer.

En nu sprak ik alleen van Overijssel en Friesland, omdat hier de strijd, waarvan ik zoo juist sprak, het duidelijkst en eenvoudigst te constateeren valt. Maar wanneer deze fout, welke thans gemaakt wordt door de bestending der verhoudingscijfers, erkend wordt, volgt vanzelf meer. Doch zelfs al neemt men aan, dat die bestending der verhoudingscijfers inderdaad in het — m.i. ten onrechte — beperkte „bestek” ligt — wat ik echter ten eenenmale blijf ontkennen — dan is nog toepasselijk, wat de Minister aan het slot van § 2 zijner Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer schreef, n.l.:

„Een uitzondering maakt ondergeteekende voor de herziening van art. 89. Hij erkent dat de bepalingen van dat artikel veranderd zijn en dat nieuwe regeling van het kiesrechtvraagstuk aan de orde is gesteld, wel gemotiveerd is.”

Behoorde verhooging van het bedrag der schadeloosstelling voor de leden der Tweede Kamer, en zelfs pensioen! wel niet tot het bestek, maar is het voorstellen daarvan, nu het kiesrechtvraagstuk aan de orde is gesteld, wel gemotiveerd — hoeveel te meer gemotiveerd zou dan geweest zijn een herziening der verhoudingscijfers voor de provinciën.

Of moet ik ook hier van zeggen, van het onder de oogen zien van deze quaestie, dat het vergeten is? Heeft men, buiten het praktische leven staande, niet gedacht aan den strijd met den feitelijken toestand bij de onveranderd gelaten verhoudingscijfers?

Mijnheer de Voorzitter, ik neem dit het liefst aan. Ook omdat mijn aandacht door een ambtenaar gevestigd is op iets, dat ik inderdaad niet anders mag noemen dan een geval van vergeten.

Blijkens § 3 van het wetsontwerp zijn de artikelen 24 tot

(Franssen e. a.)

en met 27 der bestaande Kieswet vervallen (blz. 3, stuk 54 der Eerste Kamer). Maar blijkens § 6 (blz. 27) wordt artikel X der Additionnele artikelen der Grondwet gelezen als volgt:

„Na afkondiging enz.

Voor de herziening van de kiezerslijsten, worden de termijnen, genoemd in art. 28, derde (thans tweede) lid, 22 en 24 der wet, gesteld op den 21sten dag na de bedoelde afkondiging.”

Natuurlijk moest hier „en 24” niet meer voorkomen, dat te recht was opgenomen toen art. 24 nog gehandhaafd was, maar blijkbaar vergeten is te schrappen, toen men art. 24 liet vervallen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik was genoodzaakt langer te spreken dan mijn wensch was, omdat de Minister op de bedenkingen, in het Voorloopig Verslag geuit, geantwoord heeft, kort, met gratuite beweringen, welke den schijn hebben van „abfertigend” te zijn. En nu moest ik wel aantoonen, dat die ministeriele antwoorden wel kort, maar niet steekhoudend en afdoende zijn, en dat de nieuwe Kieswet, in de Additionnele artikelen voorgesteld, niet past op het nieuwe instituut „stemplicht”, waardoor, wanneer men zich aan de wet houdt, officieel onwaarheden uitgesproken worden, terwijl verplichtingen, door de wet opgelegd, door de wet zelf onuitvoerbaar worden gemaakt, wat zeker een droevig en jammerlijk begin zou zijn en een niet geheel glorieus intocht van de invoering van het „dierbare algemeene kiesrecht”, gelijk dit den 14den April te Enschedé is genoemd, en den daarmede verbonden stemplicht, alsmede van de zoo innig daaraan verbonden evenredige vertegenwoordiging.

De heer Polak: Mijnheer de Voorzitter! Het is niet zonder eenigen schroom dat ik begin met te zeggen hetgeen ik heb op te merken, en dit wel om verschillende redenen. De eerste is wel, dat als men ongeveer de hekkesluis is van een vrij lange reeks van sprekers, men dan voor een ecnigszins vermoeid gehoor het woord moet voeren, terwijl bovendien reeds veel dingen gezegd zijn, die men voornemens was zelf te zeggen.

Een tweede quaestie is, dat het vooral met deze materie moeilijk is de aandacht gaande te maken en te houden, omdat, zooals de overzichtschrifter van het *Handelsblad* vanmorgen terecht opmerkte, zeer weinig nieuws te zeggen valt over een aangelegenheid als het algemeen kiesrecht. Als ik bedenkt dat het een kleine veertig jaren geleden is, dat het Comité voor het Algemeen Stemrecht zich voor het eerst tot het Nederlandsche volk wendde, en ik tracht dan te overzien wat alzo van uit verschillende lagen van onze bevolking is gezegd en geschreven over de zaak van het algemeen kiesrecht, dan is het inderdaad een buitengewoon moeilijke taak om daarover nog iets te zeggen, waarmede men zich vleien kan de belangstelling van zijn hoorders, zij het ook maar voor een korte spanne tijds, waard te zijn.

Daarbij komt nog dit incidenteele geval, dat onze geachte medeafgevaardigde de heer de Vos van Steenwijk vanmorgen de redevoering, gisteren door onzen anderen geachten medeafgevaardigde den heer Fokker gehouden, heeft gequalificeerd als bijzonder voortreffelijk en te zijn gekenmerkt door buitengewoon gezond verstand, zoodat ik hier sta in angstige vrees, dat hetgeen ik te zeggen heb door hem zal kunnen worden gequalificeerd als het omgekeerde van voortreffelijk en als getuigend van ongezond verstand of van gezond onverstand, daar ik het voornemen heb om ongeveer het omgekeerde te betoogen van hetgeen de heer Fokker in het midden bracht. Ondanks al deze en nog meer ongunstige omstandigheden moet ik toch een enkele opmerking maken en op enkele dingen, die hier gezegd zijn, ingaan, hetgeen ik echter in zoo kort mogelijken vorm zal pogen te doen.

Hetgeen de heer Fokker gisteren zeide ten opzichte van het oogenblik waarop deze Grondwetsherziening wordt behandeld, sluit zich min of meer aan bij het verzet, dat hier en daar in den lande is opgekomen, en zich ten slotte geconcentreerd heeft in het comité, dat ons dezer dagen een adres, verzoekende verwerping der aanhangige wetsvoorstellen, toegezonden heeft.

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Polak.)

Men meent dan, dat thans het oogenblik bijzonder gunstig zou zijn voor het tot stand brengen van een grondwetsherziening. De heer Fokker zeide daarbij, dat een grondwetsherziening dient af te sluiten een zekere periode: dat als namelijk in zulk eene periode leemten en gebreken in de Grondwet gebleken zijn, dat tijdperk moet worden afgesloten met een herziening, die deze leemten opheft en in de gebreken voorziet. Dit nu ben ik volkomen met den heer Fokker eens, maar het verschil tusschen hem en mij zal vermoedelijk liggen in den duur van de periode, die hem en mij voor oogen staat, en ook in den aard van de periode.

Ik meen uit het door den heer Fokker gesprokene te moeten afleiden, dat hij bedoelt een zeker korte, laat ik zeggen een parlementaire periode. Ik voor mij zie andere grenzen van zulk een tijdperk; ik zie niet een tijdperk van 4 jaar, ik zie zelfs geen tijdperk, dat ik in een zeker aantal jaren kan uitdrukken, maar ik zie een periode in de volksontwikkeling in de uitgebreidste beteekenis van het woord. En aan het einde van zulk een periode zijn wij thans wel degelijk gekomen. De vraag is n.l.: wat is in het wezen der zaak een Grondwet? De essentie, het wezen, de kern van een Grondwet is geen andere, dan die door Lasalle in zijn beroemde voordracht „Ueber das Verfassungswesen” reeds in de jaren '60 is vastgesteld, n.l. dat een Grondwet niets anders is dan de vastlegging van de machtsverhoudingen tusschen de verschillende klassen, die te zamen de natie vormen. Als de machtsverhoudingen zich in de werkelijkheid der samenleving in den loop van een zeker tijdperk hebben gewijzigd, dan is het onvermijdelijk en onafwendbaar, dat op het einde van die periode de Grondwet die machtsverhoudingen moet vastleggen. Iets, dat wij zelfs in deze tijden in de landen om ons heen zien gebeuren en hetgeen de geschiedenis van de ontwikkeling van de moderne rechtsstaten telkens en telkens weer te zien heeft gegeven. Ten opzichte van ons land, om niet verder terug te gaan, kunnen wij dan ook zeggen, dat de Grondwet van 1848 is geweest zoowel de afspiegeling als de vastlegging van de machtsverhoudingen tusschen de verschillende klassen van het Nederlandsche volk in die dagen. Toen kon er eenvoudig geen sprake zijn van een ruimere toekenning van het kiesrecht dan toen het geval is geweest. Ons land verkeerde toenmaals in economischen zin in een achterlijk stadium. De gevolgen van de gebeurtenissen van het einde der 18de en het begin der 19de eeuw waren nog niet uitgewischt. Onze industrie verkeerde nog in haar beginperiode. Onze handel was achteruitgegaan, onze scheepvaart daarmede, en in ons land leefde een arbeidersbevolking, die voor een zeer groot deel, misschien niet minder dan voor 50 pct., moest worden bedeed, die slecht ontwikkeld was, die geen of gering onderwijs had genoten en die het zelfs niet tot eenige zelfstandige machtsontwikkeling had weten te brengen. Het ligt voor de hand, dat een zoo machteloze arbeidersbevolking, die zoo weinig beteekende voor de natie en in de natie, die zoo weinig invloed kon hebben op den algemeenen gang van zaken, van het uitoefenen van politieke rechten buitengesloten moest zijn.

In '87 gaf de toestand van het Nederlandsche volk een gansch ander beeld te zien. De nijverheid had zich intusschen ontwikkeld, hoewel niet zoo snel en in zoo groote mate als sindsdien het geval is geweest. Handel en scheepvaart waren in opkomst en er had zich een zelfstandige arbeidersbevolking gevormd, al welke factoren met elkander de economische en sociale positie van de arbeidende klassen een gansche andere hebben doen worden dan in '48 het geval was geweest.

Met het omhoog gaan van de arbeidende klasse waren tevens omhoog gegaan de lagen der bevolking, die op haar beurt weder daarop rusten. Een algemeene sociale stijging was dus waar te nemen en de Grondwet van 1887 en de daaruit voortvloeiende regeling van het kiesrecht gaven daarvan dan ook een beeld en sindsdien is, zonder dat de Grondwet verder herzien werd, de uitbreiding van het kiesrecht een zoodanige geweest, door de Kieswet die wij thans nog hebben, dat al weer een beter beeld werd gegeven van de intusschen voortgegangene ontwikkeling van de machtsverhoudingen in de verschillende groepen van het Nederlandsche volk. Nu is sindsdien die voortgang nog veel sterker geworden. Het verschil tusschen de arbeidende klasse van 1848 en van 1918 is ontzaglijk; zij staat in geestelijk en in

stoffelijk opzicht op een oneindig veel hooger plan, en daardoor is een verandering in de machtsverhoudingen ingetreden zoo geweldig, mede en vooral door het tot stand komen en steeds krachtiger optreden van de arbeidersorganisaties op politiek en op economisch gebied, dat thans de Grondwet moet en niet anders kan worden dan de afspiegeling, de vastlegging van de in de laatste 20 jaren plaats gehad hebbende veranderingen, verschuivingen in de machtspositie tusschen de klassen, waaruit ons volk bestaat. Er is dus een periode afgesloten en het woord van den heer Fokker is in zooverre juist, dat door de afsluiting van die periode thans het oogenblik gekomen is, waarop de Grondwetsherziening moet plaats hebben en dus is deze herziening thans volkomen opportuun.

Er is evenwel nog een andere opportuniteit. Men zou kunnen zeggen: opportuniteit van de periode is er, maar de opportuniteit van het tijdstip in zijn ergsten vorm is er niet. Men kan iets in een gegeven periode algemeen noodzakelijk vinden, maar toch verschillen van meening omtrent het juiste oogenblik, waarop de verandering, die algemeen gewenscht of verwacht wordt, zal moeten intreden.

Het is dus hier — en dit zal wel voornamelijk de quaestie van de opportuniteit zijn, waarop men hier is gestuit — de vraag: zijn de omstandigheden zoodanig dat men kan zeggen, dat thans deze Grondwetsherziening niet aan de orde had behooren te zijn gesteld?

Nu is er reeds in den loop van de discussie van gisteren en heden in deze hooge Vergadering van verschillende zijden op gewezen, dat men den toestand niet zoo duister behoeft in te zien als men aanvankelijk heeft gemeend. Bij nadere overweging is aan sommigen, die hier het woord hebben gevoerd, de toestand dan ook nog al medegevallen, maar een enkel woord mag toch aan hetgeen tegen de kleinere opportuniteit van deze voorstellen is gezegd, nog wel worden gewijd.

Het eerste contra-argument is dan wel het feit, dat wij leven in oorlogstoestand.

Maar, Mijnheer de Voorzitter, dat is toch werkelijk geen houdbaar argument, wanneer wij in het oog vatten hetgeen wij zien om ons heen. Wij aanschouwden, dat in Denemarken tijdens den oorlog — er is reeds van verschillende kanten op gewezen en enkele weken geleden had ik zelf gelegenheid dat hier te doen — een herziening van de Grondwet tot stand is gebracht; wij zien dat in Engeland de uitbreiding van het kiesrecht aan de orde is, dat in Duitschland de periode van de Neu-Orientierung is geopend, dat in Pruisen de quaestie van het kiesrecht aan de orde is, in Hongarije eveneens. Als wij nu in kritieke omstandigheden verkeerden in ons land, dan verkeerden die landen daarin waarachtig nog veel meer. Als men daar, waar immers oorlog gevoerd wordt, waar immers de gevolgen van den oorlog toch zoo enorm veel zwaarder en dieper gevoeld worden dan bij ons, die voor het allerergste gelukkig nog gespaard zijn gebleven — indien men in die landen niet aarzelt deze gewichtige sociale hervormingen ter hand te nemen, zal dan in ons land een argument gesmeed worden uit de omstandigheden waarin wij leven, om zulke hervormingen hier niet ter hand te nemen? Het komt mij voor dat dit argument tegen de opportuniteit ingebracht niet houdbaar is.

Men heeft zich blijkens het Voorloopig Verslag te dien aanzien beroepen op wijlen mr. Pijnappel, die in deze Kamer in 1834 heeft gezegd: „Een Grondwet behoort te zijn een grondslag waarop men steunt en aan steunsels rake men niet in moeilijke tijden.” Volkomen juist, Mijnheer de Voorzitter, maar ik zou er aan willen toevoegen: men rake aan steunsels wel in moeilijke tijden, wanneer die aanraking geschiedt om die steunsels te versterken. En dan ben ik van meening dat wij door deze herziening van de Grondwet zullen versterken de steunsels van ons maatschappelijk gebouw in deze moeilijke dagen en dat wij ons er sterker door zullen maken voor het volvoeren van de taak, die ook ons volk in zijn geheel en in al zijn gedingen zal wachten, na het einde van den oorlog. Als een nieuwe wereldorde uit den smeltkroes van den oorlog te voorschijn zal zijn gekomen, dan zal van alle volken, ook van het onze, veel gevorderd worden, dan zal gewerkt moeten worden omvangrijker, harder en doortastender dan ooit te voren. En

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Polak.)

op dat oogenblik mag de wereld ons niet vinden verdeeld door kiesrechtstrijd, verdeeld door schoolstrijd. Wil men soms, wanneer alles van de volkskracht zal worden geëischt, vernieuwen en verbitterden strijd om het kiesrecht? Moet dan ons volk over deze zaak weer in verschillende kampen verdeeld staan en in zich zelf strijden om deze reeds uitgevochten quaestie, er om strijden, terwijl er zooveel ernstiger en gewichtiger werk naar binnen en naar buiten te doen is? Zal ons land en zal ons volk daarmede gebaat zijn? Is het niet veel beter er toe mede te werken dat wij den nieuwen toestand te gemoet treden met een volk waarin althans zooveel eenheid heerscht als met mogelijkheid in politieken zin te bereiken valt?

Ik geloof toch dat een dergelijke gedragslijn van helderder inzicht, van meer gezond verstand, van meer beleid zou getuigen, dan hier iets te doen, waardoor hetgeen thans zijn beslag moet krijgen, verschoven wordt tot later, als men aan gansch andere dingen zijn aandacht en zijn krachten behoort te wijden. Voor de toekomst, voor de toekomstige ontwikkeling van ons volk kan er niets beter zijn dan alle kunstmatige scheiding weg te nemen en slechts te laten staan wat nu eenmaal door menschenhand niet weg te nemen is.

Ik vraag mij af: is misschien deze zelfde overweging niet de sleutel tot al hetgeen wij zien gebeuren op dit gebied, in Pruisen, in Engeland, in Hongarije en elders? Zijn degenen, die nu in die landen hun schouders onder dat werk hebben gezet, niet waarschijnlijk doordrongen van het besef, dat ook van hun volkeren in de toekomst zoo ontzaglijk veel zal worden gevorderd, dat zooveel mogelijk van de innerlijke strijdpunten en twist-appels moeten worden verwijderd, opdat er een zoo groote en krachtig mogelijke eenheid van de naties zal worden verkregen?

En indien dit zoo is, en ik houd mij overtuigd dat het zoo is, want zulke dingen gebeuren niet van zelf en er zijn goede en geldige redenen voor waarom het thans in die landen gebeurt, dan geldt dit in niet mindere mate voor ons land, en geen beter werk kan dan ook thans worden verricht, en wij mogen ons gelukkig rekenen er toe mede te kunnen werken, dan de voorgestelde Grondwetsherziening tot stand te brengen, niet alleen op het stuk van het kiesrecht, maar ook op het stuk van het onderwijs.

Ik aarzel niet te verklaren, dat ik een voorstander ben van het openbaar, d. w. z. neutraal onderwijs, en dat het ideaal hetwelk ik van het onderwijs heb, in verschillend, niet in moreel of paedagogisch, maar in ander opzicht, een ander is dan het ideaal, dat wij heden morgen op zoo welsprekende wijze door onze geachten mede-afgevaardigde de heer Bavinck hebben hooren verkondigen. Een hooger ideaal echter dan dit is voor mij een toestand, waarin van gewetensdwang geen sprake is. Indien in groote groepen van de bevolking leeft het gevoel van verongelikt te zijn, van gebukt te gaan onder onrecht, van te worden onderdrukt, van te leven in een toestand van rechtsongelijkheid, en dat gevoel is geen fictie, is geen denkbeeldig iets, doch werkelijkheid, realiteit, dan moet alles uit den weg worden geruimd, wat dit gevoel heeft doen ontstaan en bestendigt.

Dat geldt voor het onderwijs en dat geldt ook voor het kiesrecht, en dat is voor mij de onverbreekelijke band die deze beide dingen aan elkander verbindt.

Er zijn echter ook andere bezwaren. Ten eerste, dat er in het volk geen belangstelling voor deze grondwetsherziening zou zijn. Er is daarbij opgemerkt door den heer de Vos van Steenwijk, dat die belangstelling door sommigen misschien wordt afgemeten naar wat meetings, die in de groote steden zijn gehouden, en dat misschien onder de fabrieksarbeiders en grootsteedsche proletariërs eenige belangstelling voor deze zaak gevonden wordt, maar dat in het algemeen onder de landbouwende bevolking, vooral onder die in het noordwesten van Overijssel, van zulke belangstelling geen sprake is.

Dat heeft de heer de Vos van Steenwijk toegelicht met een voorbeeld. Hij zeide: als ik een landbouwer uit mijn in waterstaatkundig opzicht stiefmoederlijk bedeelde streek zou vragen: wat heb je liever, dat je polders in orde zijn of dat je het algemeen kiesrecht krijgt, dan zou die man zeggen: ik denk aan die polders altijd en aan het algemeen kiesrecht nooit. Misschien zou de ondervraagde zich niet zoo positief hebben

uitgedrukt, maar gezegd hebben: ik denk aan dat algemeen kiesrecht hoogst zelden. Zoo niet, dan betreur ik dat zeer voor dien noordwestelijk-Overijsselschen boer, omdat er ten slotte toch ook nog andere dingen in de wereld zijn dan die waar men onmiddellijk en zuiver persoonlijk belang bij heeft.

Maar de voorstelling, die de heer de Vos van Steenwijk van de zaak gaf, is toch een caricatuur. Natuurlijk zijn ieder zijn eigen persoonlijke bestaans- en levensbelangen het naast, en als men de vraag individueel gaat stellen aan ieder mensch afzonderlijk: wat is je het naast, je eigen onmiddellijk persoonlijk belang, of eenig algemeen, min of meer in de lucht zwevende, ideële zaak? dan zal dat natuurlijk bijna altijd zijn dat persoonlijk belang. Als ik aan den ijverigsten voorstander van het algemeen kiesrecht in mijn partij twee maanden geleden zou hebben gevraagd: wat heb je vandaag liever, het algemeen kiesrecht of een half mud anthraciet om je kachel te stoken? dan zou die man gezegd hebben: geef mij alsjeblieft dat half mud anthraciet, daaraan heb ik onmiddellijk behoefte; ik zit met mijn vrouw en mijn kinderen in de kou. Maar ondanks dat verlangt hij toch het algemeen kiesrecht. Onze ideële, onze betere, hogere gedachten, onze godsdienstige en ethische idealen, staan ons nu eenmaal niet elken dag en altijd en elk uur voor den geest. Was dat maar zoo. Maar het is niet zoo en het kan niet zoo zijn, omdat de dagelijksche strijd om het bestaan dat uitsluit. Maar als die dagelijksche strijd om het bestaan het onafgebroken denken aan de hogere dingen, van welken aard dan ook, onmogelijk maakt, dan neemt dat niet weg, dat die hogere dingen toch wel degelijk aanwezig zijn en tot uiting komen wanneer het oogenblik om ze te uiten daar is.

Belangstelling in deze grondwetsherziening in dezen zin, dat iedereen reikhalzend daarnaar zit uit te kijken, heeft niemand kunnen verwachten. Belangstelling was er in den strijd voor deze grondwetsherziening, toen die moest worden bevochten, in de periode aan deze onmiddellijk voorafgaande, en nog verder terug. Daaraan heb ik deel genomen een kwart eeuw lang, en de heer de Vos van Steenwijk kan veel of weinig waarde hechten aan mijn uitingen, maar ik kan verzekeren, en er zijn er in deze vergadering, die dat mede kunnen verklaren, die dien strijd ook hebben gestreden, dat er alle belangstelling voor dien strijd was. Maar die strijd was in 1913 volstreden. De zaken liepen verder, zooals in den loop der dagen bleek, op rolletjes. De voorbereiding ging vrij gemakkelijk. De voorstellen kwamen, ondanks de moeilijkheden waarin ons land verkeerde. De loop van de dingen in de Tweede Kamer was een zoodanige, dat het hoe langer hoe duidelijker werd, dat geen catastrofe op dit gebied te wachten viel. De Tweede Kamer nam met bijna volkomen eenstemmigheid deze voorstellen aan. Zou men nu willen, dat iets, hetwelk op een dergelijke, ik zou haast zeggen huisbakken manier in zijn werk gaat, de geestdrift doet oplaaien en in vlammen uitslaan. Daar kan geen sprake van zijn. Maar indien het eens anders ware geloopt, dan zou het zeer de vraag geweest zijn of er dan getuigd zou hebben kunnen worden van geringe belangstelling in deze zaken. Ik meen dan te mogen verklaren, dat die belangstelling een buitengewoon sterke zou zijn geweest. Door den loop der gebeurtenissen is zij latent geworden, maar ongetwijfeld is ze aanwezig. Indien deze herziening schipbreuk hadde geleden, zou men van die belangstelling een wederopleving hebben gezien, die aan de stoutste verwachtingen, welke voorstanders op dit gebied zouden hebben gekoesterd, zou hebben beantwoord. Dit was dan ook de aanleiding tot hetgeen mijn partijgenoot Troelstra op het congres der S. D. A. P. te Arnhem heeft gezegd. Ik heb het congres niet bijgewoond en heb dus de verslagen moeten raadplegen, maar ik heb geen reden om te twijfelen aan hetgeen dienaangaande in de verslagen te berde is gebracht, want ze waren vrijwel eenstemmig. Nu ken ik wel de manier waarop dergelijke dingen hier in de Kamer worden ontvangen. Als ik gestaan had aan den kant van de heeren, die van morgen daarover het woord hebben gevoerd, zou ik precies zoo gesproken hebben als zij deden. Maar dat doet niets af aan het feit, dat, als die heeren gestaan hadden aan den kant van Troelstra en mij, zij gesproken zouden hebben als hij. Het is maar de vraag in welk kamp men zich bevindt

(Polak.)

en er is geen enkele politieke partij, geestesstrooming of maatschappelijke beweging, die geen perioden heeft gehad zooals die welke hier vanmorgen zijn gewraakt en waarin de leiders van de beweging zich niet heeft geuit, of sterker, niet heeft gehandeld, op een wijze als hier vanmorgen is besproken. Troelstra zou dan gezegd hebben, dat, indien de Eerste Kamer de grondwetsherziening mocht verwerpen, dit een geweldige uitbarsting van revolutionaire energie ten gevolge zou hebben. Dat is hedenmorgen opgemerkt door onzen geachten medeafgevaardigde, den heer Bavinck, die daaraan eenige woorden heeft gewijd. Ik geloof, dat, als ik het zou willen doen, ik soortgelijke en ernstiger episodes zou kunnen opdiepen uit, laat ik het noemen, de geschiedenis van het Calvinisme. Ik zou durven zeggen, dat Troelstra ten opzichte van deze Kamer bij een eventuele verwerping dezer herziening misschien niet zoover zou hebben willen gaan als Cromwell met het Long Parliament in zijn dagen. Ik geloof, dat er meer episodes uit de geschiedenis van het Calvinisme, ook in ons land, op te diepen zijn, die ook wel lichtelijk revolutionair getint zijn, niet alleen in woorden, maar waarvan ook de daden een revolutionair karakter hebben gedragen.

Er is trouwens geen groote geestesstrooming in de wereld-geschiedenis ooit geweest, die niet in zekere mate en op bepaalde tijdstippen revolutionaire middelen heeft moeten ter hand nemen en heeft ter hand genomen. Wij moeten dus op dat stuk elkaar niet zooveel vliegen trachten af te vangen, want het is zeer gemakkelijk om uit ieders geschiedenis analoge gevallen te putten.

Er is ook nog aangevoerd tegen deze Grondwetsherziening, dat zij zooveel onveranderd laat. Daar is gesproken van de troonsopvolging, van het buitenlandsch beleid, van de leeken-rechtspraak, van de leeftijdsgrens voor rechterlijke ambtenaren, van de vergemakkelijking van latere Grondwetsherzieningen en van onteigening. Ja, Mijnheer de Voorzitter, dat is alles waar, en de meeste van die dingen zou ik liever vandaag dan morgen behandeld willen zien. Ik zou het buitengewoon gelukkig vinden, indien als het oogenblik daartoe gekomen zou zijn, het Nederlandsche volk vrijelijk zou kunnen beschikken over de vraag, welken regeringsvorm het wil hebben, dat het aan geen enkele troonsopvolging zou gebonden zijn, maar een volledig zelfbeschikkingsrecht zou bezitten op het moment, dat daarvan gebruik gemaakt zou moeten worden.

Ik zou ook, en ik heb daar enkele weken geleden van getuigd, een gansch andere wijze van doen ten opzichte van het buitenlandsch beleid en den invloed daarop van het Parlement wenschen dan thans het geval is.

Vergemakkelijking van de herziening der Grondwet is eveneens een van de democratische desiderata, en verbetering van de onteigeningswetgeving is ongetwijfeld noodig en gewenscht. Maar ik vrees, Mijnheer de Voorzitter, dat als er nu met deze dingen ware begonnen geworden, de gansche Grondwetsherziening schipbreuk zou hebben geleden.

Want was er overeenstemming te krijgen op de beide punten die thans zijn behandeld, het zou zeer de vraag zijn of die overeenstemming te krijgen zou zijn geweest ten opzichte ook van die andere punten en of door het ook in behandeling nemen van enkele daarvan onder de gegeven omstandigheden het landsbelang wel zou zijn gediend, of wij dus hier niet opnieuw de bevestiging zouden hebben te zien gekregen van het oude spreekwoord, dat het betere de vijand is van het goede. Door te streven naar wat men beter acht, zou men gevaar hebben geloopt het goede niet te verkrijgen, dat bereikbaar was.

Dat aan deze Grondwetsherziening geen grootere omvang is gegeven dan zij thans heeft gekregen, is dus m.i. een getuigenis van het beleid en van de Staatsmanswijsheid van den Minister.

Bovendien, den inzet van den stembusstrijd van 1913 vormden al deze dingen niet. Toenmaals werd over de troonsopvolging, over het buitenlandsch beleid, over het onteigeningsrecht enz. geen woord gesproken, die punten zijn niet aan de orde geweest.

Aan de orde waren hoofdzakelijk Grondwetsherziening om te komen tot algemeen kiesrecht en Staatspensionneering met dit

laatste hebben wij nu niet te maken, maar alleen met het eerste; alle andere wenschelijkheden moeten thans buiten beschouwing blijven en niemand heeft het moreele recht om zich te verzetten tegen deze herziening, nu de Regeering zich strikt gehouden heeft aan hetgeen de inzet was van den stembusstrijd van 1913.

Een ander bezwaar is naar voren gebracht door den heer Fokker, die zeide: als de oorlog achter den rug zal zijn, zullen wij komen in een andere vierjarige periode en daarin zullen wij zooveel tijd noodig hebben voor gansch andere dingen; wij moeten dan denken aan alles wat op Indië betrekking heeft, en aan de groote financiële vraagstukken, en in plaats daarvan zullen wij ons hebben bezig te houden met onderwijswetgeving.

Dit is toch een lichtelijk naïeve voorstelling van het geval. De onderwijswetgeving, die volgen zal uit de Grondwetsherziening, is toch waarlijk geen stuk werk dat een volledige vierjarige periode zal in beslag nemen; een stuk wetgevende arbeid van dien aard bestaat trouwens niet. Ik stel mij voor, dat het zeer wel doenlijk zal zijn die onderwijswetgeving tot stand te brengen en daarnevens de Indische aangelegenheden en de zaken van financieel belang evenzeer af te doen en tot oplossing te brengen; het eene sluit het andere volstrekt niet uit.

Een belangrijk bezwaar, dat tegen deze Grondwetsherziening is in het midden gebracht en dat hier ook bij enkele sprekers weerklink heeft gevonden, is gericht tegen de evenredige vertegenwoordiging. Ik heb nooit begrepen welk bezwaar men daartegen kan hebben. Ik tracht mij altijd in te denken in de overwegingen van den tegenstander, ik poog die te begrijpen althans. Maar ik heb nooit kunnen begrijpen wat men tegen het beginsel van de evenredige vertegenwoordiging redelijkerwijze kan hebben. Indien men heeft een stelsel, waardoor, zooveel menschelijkerwijze mogelijk, iedere partij, iedere politieke richting haar vertegenwoordiger krijgt naar de mate van haar omvang, in verhouding tot het aantal kiezers dat zij naar de stembus brengt, zoodat ieder naar recht en billijkheid krijgt wat hem toekomt, wat kan daartegen zijn? Dat is immers een resultaat dat op geen andere wijze te verkrijgen is.

Er is in de stukken gezegd, dat door verdeling in districten het kwaad van het tegenwoordig stelsel van verkiezing toch zooveel mogelijk geneutraliseerd wordt en nog sterker geneutraliseerd zal kunnen worden. Dit kan ik niet toegeven. In de eerste plaats zou men dan voortdurend moeten bezig zijn de districten te veranderen en te wijzigen al naarmate het verloop van de bevolking.

Als men eens ziet welke toestanen men in het land heeft gekregen! In Amsterdam hebben de kiesdistricten I, II, IV, VI en VII met elkaar nauwelijks zooveel kiezers als het eene district IX, dat circa 29 000 kiezers telt, terwijl district I en II tellen 4000 à 5000 kiezers.

Hoe wil men dat neutraliseeren? De districten, aan den buitenkant van de stad gelegen, zijn gegroeid en de districten binnen de stad kunnen niet groeien. Maar ook de districten aan den buitenkant van de stad groeien ongelijkmatig; men zou dus de districten van jaar op jaar anders moeten verdeelen. En ook al zou dat mogelijk zijn, dan zou iedere partij altijd nog hebben een belangrijk overschot aan stemmen, waartegenover geenerlei vertegenwoordiging zou staan.

Maar nu zijn de bezwaren ook niet tegen het stelsel geopperd, maar tegen de mogelijke consequentie van het stelsel in gansch ander opzicht; het bezwaar is gemaakt dat men zou krijgen partijheerschappij. De leiders, de partijbazen hoorde ik hen vanmorgen noemen, de bossen om het met een Amerikaansch woord te zeggen, zouden te veel macht in handen krijgen en zouden eigenlijk zijn degenen, die in plaats van het volk zullen beslissen. Aangenomen dat dit zoo zal zijn, dan stel ik daartegenover de eenvoudige vraag: is het dan nu wel anders? Laten wij elkander toch niets op den mouw spelden. Wij weten allemaal waar Abraham den mosterd haalt en hoe deze dingen in werkelijkheid in elkaar zitten. En al is de schijn soms anders, dan is het in werkelijkheid toch zoo. In werkelijkheid is het nu ook de partij, is het vooral de partijleiding, die in laatste instantie beslist en uitmaakt, op welke wijze de vertegenwoordiging zal plaats hebben. Dat doet zij nu krachtens mandaat,

34ste VERGADERING. — 15 MEI 1917.

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(Polak.)

haar gegeven door dat deel der kiezers, dat zich actief met de politiek bezighoudt en zich in kiesverenigingen heeft georganiseerd, en het zal in de toekomst wel op precies dezelfde manier gaan. In werkelijkheid zal er dus inderdaad niets veranderen. Men zal in de eerste plaats trachten de leiders in het Parlement te brengen, wordt gezegd; doch dat tracht men ook nu te doen. Het is een levensquaestie voor elke partij om haar vooraanstaande mannen in het Parlement te brengen en zij zal dat straks doen door dezen boven aan de lijst te zetten, terwijl zij het nu doet door hen te stellen in de districten, waar de partij de beste kansen heeft.

Dit bezwaar tegen de evenredige vertegenwoordiging kan ik dan ook volstrekt niet deelen. Wij hebben alleen een ruil in expedienten gekregen ten opzichte van verkiezingsaangelegenheden, maar een ruil, naar ik meen, in beteren zin.

Ik kom nu aan een teer en kiesch punt, n.l. de quaestie van de schadeloosstelling aan de leden van de Tweede Kamer. Mijns inziens zou het misschien wel zoo goed zijn geweest indien deze gansche zaak hier onbesproken ware gelaten. Ik geloof niet dat het geheel in goeden smaak is, om over deze kiesche aangelegenheid hier te praten. Maar nu het gebeurd is, meen ik er ook een woord over te moeten zeggen.

De schadeloosstelling aan de Kamerleden is een democratische maatregel in den meest absoluten zin van het woord. Bestaat die schadeloosstelling niet, dan zal het slechts meergeroeden mogelijk zijn deel uit te maken van het vertegenwoordigend lichaam. En als men toegeeft dat dit zoo is, dat dit echter onwenschelijk is, dat er dus een schadeloosstelling moet zijn, dan moet die schadeloosstelling staan in redelijke verhouding tot de kosten van het levensonderhoud, niet in buitensporigen, maar in redelijken, laat ik zeggen fatsoenlijk-burgerlijken zin. En dan is het bedrag van f 3000 onder de tegenwoordige omstandigheden heusch bovenmatig noch buitensporig. Het stelt de menschen in staat te kunnen leven en hun taak als Kamerlid te vervullen. Dit is noodig geworden en wordt hoe langer hoe meer noodig, omdat een richtige vervulling van het lidmaatschap van de Tweede Kamer hoe langer hoe meer is gaan vorderen nagenoeg den geheelen mensch en bijna den vollen tijd van een geheel mensch. Er wordt soms geklaagd over het absentisme. Dat zal altijd blijven bestaan, indien men nevens zijn Kamerlidmaatschap nog arbeid moet verrichten, welken dan ook, om te voorzien in zijn levensonderhoud. Daarom mede behoort de schadeloosstelling een redelijk ruim bedrag te zijn.

Maar als men dit aanvaardt, dan is dat te gelijker tijd een aanvaarden van het pensioen voor Kamerleden, want degene die zich wijdt aan het werk van het Kamerlidmaatschap en dit doet met lichaam en ziel, met volledige overgave en met beschikbaarstelling van al zijn tijd en al zijn energie en al zijn kunnen, zal niet in de gelegenheid zijn, tenzij hij beschikt over ruime middelen, om in voldoende mate te zorgen voor zijn eigen ouden dag en voor dien van degenen, die voor hun levensonderhoud van hem afhankelijk zijn. De technische onderscheiding, dat zoo iemand Kamerlid en geen ambtenaar is, en dus van rechtswege geen aanspraak kan maken op pensioen, en al dat dorre gedoe van bureaucratische formules, kan mij in dat opzicht niets schelen. Dat laat mij volkomen koud. Als iemand zijn gansche leven, zijn beste jaren heeft gewijd aan de behartiging van de belangen van zijn volk als lid van de Tweede Kamer, dan heeft zoo iemand niet alleen recht en aanspraak op behoorlijke schadeloosstelling, maar ook op een zooveel mogelijk onbezorgden ouden dag, indien hij daaraan behoefte heeft. En indien er Kamerleden zijn, die geen pensioen behoeven als zij te oud zijn om hun taak te vervullen, dan staat het hun vrij te zeggen: ik dank u.

Nu komt de penibele quaestie van de z.g. terugwerkende kracht. Ik ben blij, dat ik volkomen vrij over deze dingen kan spreken, omdat ik naar alle waarschijnlijkheid wel nooit weer lid van de Tweede Kamer zal worden, en omdat de Eerste

Kamerleden vermoedelijk niet voor pensioen in aanmerking zullen komen. Welnu, m. i. is het verleenen van de z.g. terugwerkende kracht aan het pensioen niet alleen verdedigbaar, maar volkomen toelaatbaar. Als er geen reden is om in de toekomst oude Volksvertegenwoordigers te laten zonder pensioen, dan is er ook geen reden, om ze nu daar zonder te laten. Dan is hetgeen geschied is eenvoudig het herstellen van een fout, het goedmaken van een leemte, het aanbrengen van iets, dat vroeger al aangebracht had behooren te zijn. Indien wij in de toekomst iemand, die 25 jaar zijn krachten had gewijd in het belang van het land, een pensioen zouden geven, dan zie ik niet in, waarom bijv. over 2 jaar een ander, die dan ook 25 jaar zijn krachten aan het land heeft gewijd, zonder pensioen zou moeten blijven. Stel eens, dat er een categorie van ambtenaren in staatsdienst ware geweest, die buiten de bestaande pensioenregelingen was gevallen! Op een goeden dag zou men dan gezegd hebben: dat gaat toch niet; er is geen enkele reden waarom die ambtenaren geen pensioen zouden krijgen, evenals alle andere ambtenaren. Men zou dan een regeling maken, waardoor die categorie personen aanspraak op pensioen zou krijgen. Men heeft dan een verzuim goedge maakt tegenover personen, die komen, maar niet tegenover de velen, die er reeds zijn. En indien men verzuimd heeft een plicht te vervullen jegens menschen, die men in zijn dienst zal krijgen, dan moet men dat verzuim ook goedmaken jegens menschen, die men reeds in zijn dienst heeft.

Nu is op denigreependen toon gezegd: ja, alles goed en wel, maar de leden van de Kamer hebben zich dat zelf toegekend. Mijnheer de Voorzitter! Dat kon niet anders, omdat er nu eenmaal niemand anders is, die het hun toekennen kan. Niemand anders heeft daartoe de macht dan zij zelf. De menschen die indertijd de tegenwoordige schadeloosstelling voor de Kamerleden hebben ingesteld, hebben zich die ook zelf toegekend. Dat kon nu eenmaal niet anders. Het zou voor de Kamerleden vermoedelijk veel aangenamer zijn, indien er een hogere macht ware geweest, die voor dit speciale geval gezegd had: hier is wat gij verlangt. Die macht echter zijn zij zelf, en als de maatregel billijk of noodig geoordeeld wordt, dan zijn zij het, die dat in een daad moeten omzetten. Daarvan kan dus m. i. nooit eenig Kamerlid, noch der Tweede Kamer als zoodanig een verwijt worden gemaakt.

Ten slotte is gezegd, dat door die dingen bij elkaar het aanzien der Kamer zou dalen. Dit is m. i. onjuist. In alle landen is dat steeds van soortgelijke maatregelen gezegd. In Engeland en Duitschland, waar men tot voor weinig jaren geen schadeloosstelling aan de leden van het Parlement en den Rijksdag kende, heeft men, toen men haar ging instellen — en zeer zeker was dit het geval voor Engeland, — een vervaarlijk kabaal kunnen hooren, waarvan de grondtoon was de verwachting, dat het aanzien van de Kamer en de Kamerleden daardoor zou dalen. M. i. ten onrechte, zooals ook de feiten hebben bewezen. Het aanzien van de Kamer en de Kamerleden is uitsluitend afhankelijk van de wijze, waarop de Kamer haar taak vervult en waarop ieder individueel lid der Kamer zijn plicht doet, doch niet afhankelijk van de vraag of degenen, die hun leven hebben gewijd aan de behartiging van de hoogste volksbelangen, een honderd gulden of zoo meer of minder ontvangen.

Ik heb nog een en ander in het midden te brengen omtrent het algemeen kiesrecht zelf en nopens de schoolquaestie. Ik zou u willen vragen, Mijnheer de Voorzitter, of u wenscht dat ik daartoe overga, of dat ik nu mijn rede afbreek.

De Voorzitter: Waar blijkbaar de wensch van den geachten afgevaardigde is zijn rede morgen voort te zetten, verdaag ik de beraadslaging tot morgen 11 ure.

De vergadering wordt gesloten.

34ste VERGADERING. — 15 MEI 1917.

44. Verandering in het IIde, IIIde en IVde Hoofdstuk en in de Add. Artt. der Grondwet. — 45. Idem van art. 192.

(1) Bevolkingcijfers, volgens de Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden, Rijk in Europa, in:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
van Overijssel	343 924	349 787	354 914	359 443	364 707	369 935	374 754	379 834
van Friesland	345 004	347 966	350 744	353 363	356 007	357 423	359 109	362 912
	— 1 080	1 821	4 170	6 080	8 700	12 512	15 645	16 922

	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915
van Overijssel	385 622	387 381	391 741	397 341	403 460	410 826	418 458
van Friesland	363 625	362 293	364 415	366 305	368 088	372 625	376 471
	21 997	25 088	27 326	31 036	35 372	38 201	41 987

(Staatscourant van 2 Mei)	1916
van Overijssel	426 010
van Friesland	380 526
	45 484

Getal der kiezers voor de Provinciale Staten volgens de Jaarcijfers:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
van Overijssel	45 912	47 167	49 469	53 328	56 993	59 395	60 613	62 381
van Friesland	45 672	47 112	49 294	55 573	54 192	55 565	57 238	58 680
	240	55	175	2 755	2 801	3 830	3 375	3 701

	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915
van Overijssel	62 251	62 634	63 151	69 847	69 737	71 938	74 557
van Friesland	58 856	59 234	59 727	64 326	64 131	66 365	68 905
	3 395	3 400	3 424	5 521	5 606	5 573	5 652